

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Čeština v komunikaci neslyšících

Motivovanost vybraných toponym města Prahy v českém znakovém jazyce
Motivation of Selected Prague City's Toponyms in Czech Sign Language

Bakalářská práce

Lenka Hejlová

Poděkování

Poděkování patří všem neslyšícím respondentům za jejich ochotu, čas a podnětné připomínky k výzkumu. Děkuji i vedoucí této bakalářské práce, Mgr. Andree Hudákové, Ph.D., doc. PhDr. Milanu Harvalíkovi, CSc. za osobní konzultace a poskytnutí materiálů, Ing.Arch. Magdě Filipové z Útvaru rozvoje hlavního města Prahy za osobní konzultaci a poskytnutí seznamů. Poděkování patří též neslyšícímu konzultantovi Jakubovi Malíkovi a neslyšícímu figurantovi Petrovi Paškovi. Bez nich by nevznikly fotografie a videomateriál, které jsou součástí této práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. července 2011

podpis

Anotace:

Práce „Motivovanost vybraných toponym hlavního města Prahy v českém znakovém jazyce“ se věnuje jedné z oblastí onomastiky – vlastním jménům zeměpisným, a to znakům pro stanice metra hlavního města Prahy (hodonymům). Práce zkoumá podstatu a princip fungování motivovanosti v českém znakovém jazyce, důraz klade na vizuálně motivované znaky. Cílem práce je i zkoumat a případně klasifikovat, jaké pojmenovávací postupy využívají znaky označující stanice pražského metra.

Klíčová slova:

Sémiotický znak, jazykový znak, motivovanost v jazyce, arbitrární znaky, vizuální motivovanost znaku, deskriptivní znaky, znaky motivované příčinnou souvislostí, metafora, metonymie, synekdocha, přejímání znaků, vlastní jména, vlastní jména zeměpisná, toponyma hlavního města Prahy.

OBSAH

1	ZNAK V SÉMIOLOGICKÉM POJETÍ.....	6
1.1	STRUKTURA A VLASTNOSTI JAZYKOVÉHO ZNAKU	6
1.1.1	<i>Typy jazykových znaků.....</i>	<i>8</i>
2	ČESKÝ ZNAKOVÝ JAZYK, JEHO RYSY A SPECIFIKA	9
2.1	LEXIKON ČESKÉHO ZNAKOVÉHO JAZYKA.....	11
2.1.1	<i>Klasifikátory a specifika tvaru a velikosti.....</i>	<i>12</i>
2.1.2	<i>Tvoření substantiv odvozováním ze sloves.....</i>	<i>14</i>
2.1.3	<i>Afixální derivace.....</i>	<i>15</i>
2.1.4	<i>Kompozice.....</i>	<i>15</i>
2.1.5	<i>Užívání prstové abecedy a výpůjček z jiných jazyků.....</i>	<i>16</i>
3	VLASTNÍ JMÉNA JAKO SOUČÁST JAZYKOVÉHO SYSTÉMU.....	20
3.1	PROPRIÁLNÍ POJMENOVÁNÍ	21
3.2	DĚLENÍ PROPRIÍ	22
3.3	DĚLENÍ TOPONYM	22
3.3.1	<i>Oikonyma.....</i>	<i>22</i>
3.3.2	<i>Anoikonyma.....</i>	<i>22</i>
4	MOTIVOVANOST POJMENOVÁNÍ.....	24
4.1	TYPY MOTIVOVANOSTI V MLUVENÝCH JAZYCÍCH.....	24
4.2	METAFORA, METONYMIE A SYNEKDOCHA JAKO ČINITELÉ MOTIVOVANOSTI	25
4.2.1	<i>Metafora</i>	<i>25</i>
4.2.2	<i>Metonymie.....</i>	<i>26</i>
4.2.3	<i>Synekdoha</i>	<i>26</i>
5	MOTIVOVANOST POJMENOVÁNÍ V ČESKÉM ZNAKOVÉM JAZYCE.....	27
5.1	KLASIFIKACE ZNAKŮ PODLE MOTIVOVANOSTI V ČESKÉM ZNAKOVÉM JAZYCE.....	27
5.2	IKONIČNOST – VIZUÁLNÍ MOTIVOVANOST ZNAKU	28
5.3	VZNIK VIZUÁLNĚ MOTIVOVANÉHO ZNAKU.....	29
5.3.1	<i>Prostředky vizuální motivovanost.....</i>	<i>31</i>
5.3.2	<i>Metafora, metonymie a synekdocha jako činitelé vizuální motivovanosti.....</i>	<i>35</i>
5.4	TYPY VIZUÁLNĚ MOTIVOVANÝCH ZNAKŮ	36
5.4.1	<i>Vision-based signs a manipulation-based signs</i>	<i>36</i>
5.4.2	<i>Vizuálně motivovaný znak substitutivní nebo virtuální povahy</i>	<i>37</i>
5.4.3	<i>Stupně vizuální motivovanosti a její kontinuum.....</i>	<i>39</i>
5.4.4	<i>Schematické shrnutí deskriptivních znaků.....</i>	<i>41</i>

6	SBĚR MATERIÁLU A RESPONDENTI.....	43
6.1	KRITÉRIUM PRO VÝBĚR ZKOUMANÝCH A ANALYZOVANÝCH TOPONYM	43
6.2	PRŮBĚH SBĚRU JAZYKOVÉHO MATERIÁLU	44
6.3	TECHNICKÉ ZPRACOVÁNÍ ZÍSKANÉHO MATERIÁLU A JEHO FINÁLNÍ PODOBA	45
6.4	RESPONDENTI	45
6.5	PŘEHLED STANIC METRA.....	48
6.5.1	<i>Trasa A</i>	48
6.5.2	<i>Trasa B</i>	48
6.5.3	<i>Trasa C</i>	48
6.6	PRAŽSKÁ TOPONYMA VE SLOVNÍCÍCH ČESKÉHO ZNAKOVÉHO JAZYKA A ZNAKOVÉ ŘEČI.....	48
7	KLASIFIKACE A ANALÝZA VYBRANÝCH HODONYM	50
7.1	VÝSLEDKY ANALÝZY DAT	56
8	FOTOGRAFIE ZNAKŮ PRO HODONYMA MOTIVOVANÝCH TYPEM C1.....	59
8.1	HRADČANSKÁ	59
8.2	PALMOVKA	59
8.3	ANDĚL.....	60
8.4	VYŠEHRAD.....	61
8.5	STRÍŽKOV	62
9	ZÁVĚR.....	64
10	SEZNAM OBRÁZKŮ.....	65
11	SEZNAM TABULEK.....	68
12	SEZNAM LITERATURY	69
13	SEZNAM ELEKTRONICKÝCH ZDROJŮ.....	72

Úvod

Pro český znakový jazyk dosud neexistuje hlubší odborná studie, která by popisovala oblast toponym – vlastních jmen zeměpisných. Této oblasti se věnovalo jen několik diplomních prací. Problematika toponym ve znakových jazycích je poměrně přehlížena i ve světě při studiu jiných národních znakových jazyků. V odborných studiích zabývajících se strukturou znakových jazyků jsou problematice toponym věnovány spíše odstavce či menší statě vedle obsáhlejších částí věnujících se vlastním jménům osobním – antroponymům. Proto dosavadní typologie znaků pro toponyma v českém znakovém jazyce a jiných znakových jazycích vycházejí ze Supalovy klasifikace (1992) vlastních jmen osobních, resp. osobních jmenných znaků. Jakýkoliv výzkum znaků pro toponyma v českém znakovém jazyce by se mohl potenciálně utkat s obtížemi v podobě naprosté absence slovníků či jinak systematicky uspořádaných souborů toponym pro český znakový jazyk.

Pro účely této práce zaměřené na motivovanost toponym na území města Prahy byly z obsáhlé množiny toponymních jednotek v českém znakovém jazyce na základě kritérií, která popisuje podkapitola 6.5, vybrána hodonyma, pod která spadají názvy stanic pražského metra.

Účelem této práce není vytvořit podklady pro slovník, nýbrž zkoumat především motivovanost jiných než osobních jmenných znaků. Areál toponymních jednotek skýtá zajímavý potenciál pro zkoumání podstaty motivovanosti v českém znakovém jazyce. Tato práce nemá tedy slovníkový charakter, nejsou zde otištěny všechny zachycené a zkoumané znaky, ale jen ty, které vykazují zajímavé charakteristiky dané silou motivačního vztahu mezi znakem a označovanou skutečností.

Pro pochopení celé problematiky je třeba k českému znakovému jazyku přistupovat jako k plnohodnotnému jazyku, který má všechny atributy jazyka. Proto teoretická část práce zahrnuje jak seznámení se s českým znakovým jazykem, tak s teorií jazykového znaku, která umožňuje pochopit fungování ne-/motivovaného vztahu mezi znakem a označovanou mimojazykovou skutečností a princip motivovanosti ve znakových jazycích.

Problematika zkoumání motivovanosti toponym není v této práci zkoumána poprvé, např. Kuchařová (2006) se ve své bakalářské práci zabývala znaky pro státy Evropy a Tetauerová (2008) se též na úrovni bakalářské práce zabývala jmennými znaky pro větší města České republiky a hlavní města evropských států. Nikdo se však ještě nezabýval pražskými toponymy. To vede k položení si otázky, zda jsou vybraná pražská toponyma motivovaná stejně jako dosud zkoumaná toponyma a ještě šířeji, zda jsou motivovaná stejně jako již dobře prozkoumané osobní jmenné znaky? V odborných studiích popisujících situaci například v britském a americkém znakovém jazyce jsou toponyma charakterizována jako znaky často přejímané z většinového – mluveného – jazyka. Je tomu tak ale i u vybraných pražských toponym? Jsou mezi nimi toponyma motivována vizuálně – zobrazovanou skutečností? Převažují takto motivovaná toponyma nad toponymy motivovanými „nápodobou“ mluveného jazyka, resp. jeho písemnou podobou? Cílem této práce je snaha zodpovědět na takové otázky, případně vyvrátit hypotézy o „ovlivňování“ českého znakového jazyka českým jazykem.

Velmi pravděpodobné je, že princip pojmenování, resp. motivovanost pojmenování vybraných pražských toponymních znaků platí i pro znaky označující toponyma celé České republiky. Tato hypotetická domněnka je zde ponechána zcela otevřena dalším případným výzkumům.

1 Znak v sémiotickém pojetí

Denodenně přiřazujeme pojmům, předmětům, jevům, událostem nebo osobám v našem životě příslušný znak. Takovýto proces se nazývá semióza (Černý, Holeš, 2004). Znaky v jazykovém systému se zabývá disciplína zvaná sémiotika¹, kterou definoval Ch. S. Peirce (Lotko, 2005).

Černý, Holeš (2004; srov. Čermák, 2010) definují semiózu jako proces označování nebo pojmenování. Označování se zpravidla týká přiřazování nějakého znaku (symbolu, obrázku, piktogramu apod.) k čemukoli, zatímco pojmenování se vztahuje k jazykovému (lexikálnímu) znaku – něco se pojmenuje příslušným výrazem z přirozeného jazyka. Semiózou se rozumí i skutečnost, kdy znak nějakým způsobem sděluje význam a buduje další vztahy mezi znaky (interpretované posluchačem/čtenářem). Proces semiózy je možno z časového hlediska chápat buď jako prvotní semiózu, anebo jako nebo sekundární semiózu. Prvotní semiózou se rozumí okamžik vytvoření lexikální jednotky v lexikonu přirozeného jazyka, její opakované použití se chápe jako sekundární semióza.

1.1 Struktura a vlastnosti jazykového znaku

První podrobnou analýzu jazykového znaku ze sémiotického hlediska podal švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure. V Saussurově bilaterálním pojetí² znak „obsahuje“ dvě úzce provázané entity – **označující** (*signifiant*), což značí formální stránku (dále jen forma) znaku, a **označované** (*signifié*) neboli „reprezentanta“ (obsah) dané formy. Tyto dvě základní a neoddělitelné složky se jako celek vztahují k určitému pojmu, čímž z mimojazykové skutečnosti vydělují její určitou a přesně vymezenou část. Tento znak musí vykazovat tři základní vlastnosti (Černý, Holeš, 2004; srov. Čermák, 2004):

- **arbitrárnost:** mezi oběma složkami znaku není žádná logická souvislost, vztah je založen na konvenci),
- **lineárnost:** (znaky/slova v mluveném a psaném textu lze řadit pouze za sebou),
- **diskontinuitu:** mimojazykovou skutečnost vnímá lidský mozek jako nepřetržité kontinuum, či jakousi amorfní mlhovinu. Jazykový znak vždy označuje přesně ohraničený úsek mimojazykové skutečnosti.

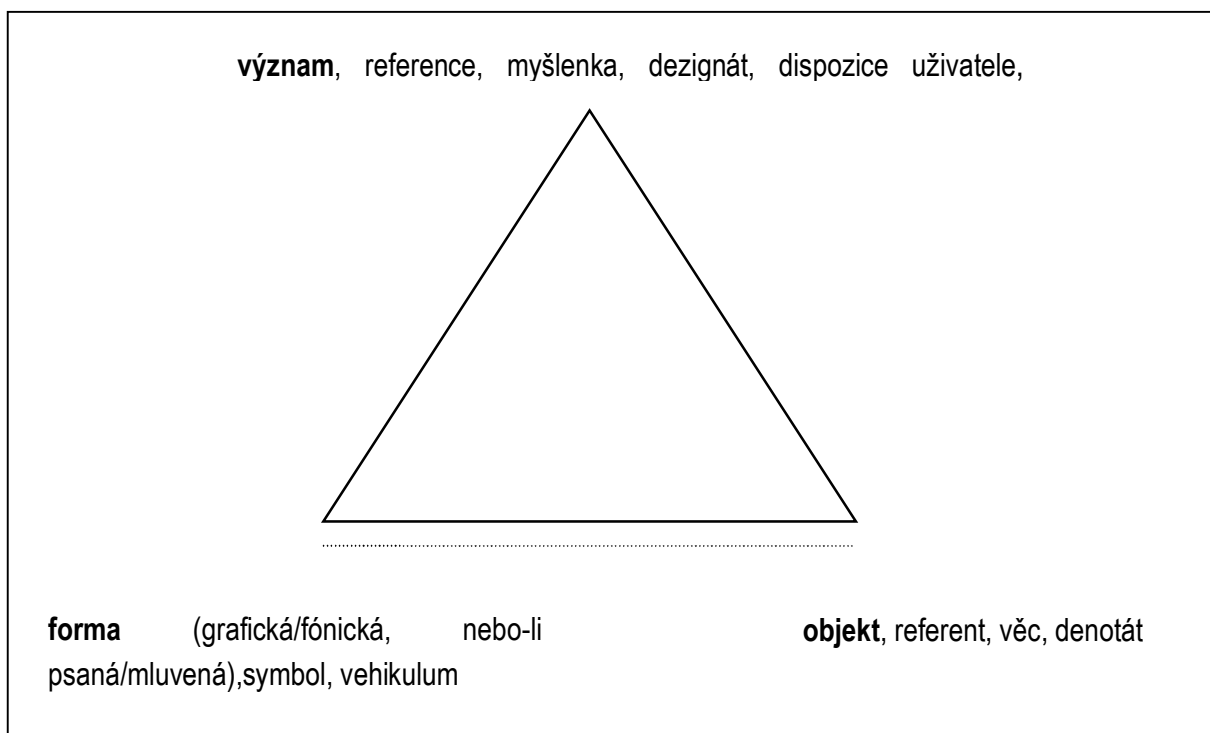
Složku označující si lze představit nikoli jako materiální zvuk, ale jako psychický otisk zvuku v naší mysli. Např. slovo *dům* je utvořeno z tří písmen (grafémů), tří hlásek (fonémů) a jeho akustický nebo grafický obraz (tři grafémy *d-ů-m*) je uložen v naší mysli. Člověk je tedy schopen mluvit sám se sebou, či si v duchu přeříkávat monology, dialogy apod. Druhou, označovanou složkou je představa, schéma *domu*, která je vyvolaná formou znaku. Tyto složky „doplňuje“ mimojazyková skutečnost – reálný dům – referent znaku. Tato třetí jmenovaná složka však součástí Saussurova znaku není.

¹ Vedle termínu sémiotika se ještě užívá, byť stále méně, Saussurovského termínu sémiologie.

² Existuje ještě tzv. jednostranné pojetí znaku (unilaterální). Toto pojetí nahlíží znak skrze jen jeho formu. Srov. Černý, Holeš (2004, s. 22): „Naproti tomu v americké lingvistice je termín znak (**sign**, zvýraznila L. H.) běžně používán pro tu složku, kterou Saussure nazývá **označující** (zvýraznila L. H.), tedy pro formální stránku znaku.“

Referenta neboli význam chápe Saussure jako *označované*.³ Základním vztahem mezi označujícím a označovaným je označování.

Ch. S. Peirce doplnil bilaterální pojetí znaku o složku význam. Jeho pojetí je tedy triadické. Peircův jazykový znak zahrnuje tři složky: *representamen* (forma) – *dispozice uživatele* (význam) – *objekt* (referent).⁴ Triadická struktura jazykového znaku bývá názorně zobrazována tzv. sémiotickým trojúhelníkem, jehož vrcholy pojmenovávali mnozí sémiotici různě.⁵ Nejznámější verzí sémiotického trojúhelníku je tzv. Ogden-Richardsův trojúhelník. Názvů pro vrcholy sémiotického trojúhelníku je více, za neutrální považuje Čermák (2004) pojmy: forma – význam – objekt. (obr. č. 1):

Obrázek 1: Ogden-Richardsův sémiotický trojúhelník

Propojením jednotlivých vrcholů trojúhelníka dochází k propojení světů jazyka (forma), psychiky (význam) a vnější reality (objekt). Mezi třemi vrcholy jsou vztahy různé povahy. Pokud řekneme slovo *dům* (Černý, Holeš, 2004):

- Adresátovi sdělení vytane na mysli představa domu. Znak (forma) *něco* označuje, tj. aktivuje se význam. Tento vztah se nazývá označování (*designace*).
- Mezi formou a objektem nemusí být žádný přímý vztah. Znak (forma) zastupuje (reprezentuje) *něco*. Tento vztah se nazývá denotace.

³ Pro Saussura je totiž důležitý termín hodnota lexikálního znaku. „Výše“ této hodnoty není nikdy předem stanovena a nikdy nedosahuje absolutna, podrob. Černý, Holeš (2004, s. 40-42).

⁴ Znak je kombinací formy a významu, tato teze neplatí u vlastních jmen, proprií (Černý, Holeš, 2004).

⁵ Čermák (2010): Dyadické a triadické pohledy na znak se objevují už odedávna, nejen u Ch. Morrise (*znakové vehikulum – significatum – denotát*), G. Leibnitze (*forma – pojem – věc*), ale už i u F. Bacona (*slovo – pojem – věc*), Aristotela (*zvuk – pocity – věc*) a Platóna (*jméno/zvuk – idea/obsah – věc*).

▪ Adresátova představa domu vyplývá z jeho empirické zkušenosti se všemi domy (objekty), které kdy viděl. Při použití znaku se aktivuje vědomí člověka, *něco* se znakem míní.⁶ Tento vztah se nazývá signifikace.

1.1.1 Typy jazykových znaků

Ch. S. Peirce jazykový znak nejenže rozpracoval do již zmíněného triadického pojetí, ale ještě jej vydělil podle povahy vztahu mezi označujícím a označovaným do několika typů. Z bohaté Peircovy klasifikace znaků⁷ se běžně uvádí nejznámější tři (Čermák, 2004):

- **Symbol** – vztah mezi označujícím a označovaným je arbitrární, nemotivovaný, vytváří se na základě společenské dohody (konvence) a musí být naučený. Příklady: systém dopravních značek, chemické symboly, označení pro „pes“ v různých jazycích.
- **Ikona** – mezi označujícím a označovaným existuje silný vztah podobnosti. V mluvených jazycích jsou takovými ikonami např. onomatopoeia⁸, citoslovce, metafory, přirovnání, slovesa imitativní (řehtat se, chichotat se, dupat apod.). Silný vztah podobnosti je důvodem, proč jsou ikony uživateli jazyka víceméně snadno interpretovány bez dalších doplňujících vysvětlení.
- **Index** – mezi označujícím a označovaným je přímá a příčinná souvislost nevyžadující jazykovou znalost adresáta ve vztahu k referentovi. Tento vztah je založen na deixi, anafoře, individualizaci aj. Příklady: *stopy v písku* jsou indexem *člověka, který zde prošel*, *kouř* je indexem *ohně* apod.

Jinou klasifikaci znaků provedl Ch. S. Morris. Ten vyčlenil tyto typy znaků: **symboly**, **signály** a **symptomty**. Tato klasifikace je téměř totožná s Peircovou klasifikací⁹.

V této práci se bude vycházet ze Saussurova pojetí znaku, tj. ze vztahu mezi označujícím a označovaným a z Peircovy klasifikace jazykových znaků.

⁶ Při každém užití znaku – aktivované sémiozi – se zapojuje vědomí člověka a aktivuje složka významu, Čermák (2010).

⁷ Peircovu bohatší klasifikaci znaků uvádí Čermák (2010, s. 108-110).

⁸ Zvukomalebná slova. Citoslovce (*bác!*, *bum!*), nebo slovesa imitativní jsou vlastně lexémy motivované foneticky (viz fonetická motivovanost v kap. 4).

⁹ K Morrisově klasifikaci typů jazykového znaku např. Čermák (2004; 2010); Černý (1998).

2 Český znakový jazyk, jeho rysy a specifika

Český znakový jazyk stejně jako ostatní znakové jazyky na světě patří do skupiny jazyků nevolálních¹⁰ (kódovaných verbálně-nevolálně). Tyto jazyky jsou vnímány zrakem, nikoli sluchem, a jejich komplexní gramatické struktury a informace jsou produkovány v trojrozměrném prostoru, respektive ve znakovacím prostoru¹¹ dvojím typem nosičů: tzv. manuálními a nemanuálními nosiči. K přenosu informací se využívá tedy kanálu vizuálně-motorického. Český znakový jazyk je přirozeným jazykem nezávislým na češtině (mluvených jazycích) a komunita českých Neslyšících¹² jej považuje za svůj mateřský jazyk a primární komunikační prostředek (Macurová, 2001b).¹³

Manuální nosiče zahrnují tvary, pohyby a pozice artikulujících rukou – každý znak je tedy možno analyzovat na jednotlivé složky, parametry, které fungují simultánně. Takovými parametry jsou: místo artikulace znaku, tvar artikulující ruky, orientace prstů a dlaně artikulující ruky, pohyb artikulující ruky. Každý z těchto parametrů má platnost fonému. Nemanuální nosiče zahrnují mimiku, pohyby úst, pohled, pohyby a pozice hlavy a horní části trupu. Oba typy nosičů mohou být ve znakovém jazyce produkovány a vnímány simultánně (Macurová 1994).

Manuální nosiče nesou především (nikoli pouze) lexikální významy, zatímco nemanuální nosiče nesou převážně gramatické významy a hrají roli – simultánně s manuálními nosiči – v procesu stavby věty, např. v případech, kdy je např. nutné odlišit kondicionál od indikativu, zdůraznit míru nebo vlastnost slovesného děje, relativizovat výpověď pomocí vedlejších vztahných vět či nějakým způsobem intenzifikovat výpověď. Mimika, pozice a pohyb hlavy a horní části trupu mohou být ve znakových jazycích „využity“ i jinak, např. k rozlišení modality výpovědi (rozlišení oznámení, rozkazu, otázky). V této souvislosti lze o nich uvažovat jako o jakýchsi parajazykových prostředcích – tzv. suprasegmentech.¹⁴ (Macurová, 2001a; srov. Engberg -Pedersen, 1993).

V rámci nemanuálních nosičů je důležité zmínit jejich specifickou podoblast – pohyby úst. Macurová (2001a, s. 95) podotýká, že patří „*mezi nejméně popsané složky znakových jazyků*“. V současnosti se rozlišuje mezi tzv. mluvními komponenty a tzv. orálními komponenty. Mluvní komponenty jsou pohyby úst odvozené z příslušného mluveného jazyka – jsou to artikulační vzorce slov (nebo jejich části). Orální komponenty jsou pohyby úst, jejichž mluvní obraz neodpovídá „příslušnému slovu“ mluveného jazyka, nejsou tedy z daného mluveného jazyka odvozené (Macurová 2001a; 2001b).

V lingvistice se vymezuje mnoho atributů přirozeného jazyka, zde jsou uvedeny ty základní – ve vztahu k znakovým a mluveným jazykům (dle Bimová, 2002):¹⁵

10 Bez existence zvukové složky.

11 Znakovací prostor je vymezen pomyslnými liniemi vytyčenými upaženými lokty, temenem hlavy a pasem.

12 Neslyšící s velkým „N“ jsou členy jazykové a kulturní menšiny, jejíž práva nově upravuje Zákon č. 384/2008 Sb. o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob.

13 Lingvista Wiliam C. Stokoe učinil první lingvistickou analýzu znakového jazyka (na materiálu amerického znakového jazyka), jejíž výsledky publikoval ve studii *Sign Language Structure* (1960). Jedním ze zásadních zjištění této analýzy bylo rozlišení mezi gestem a znakem. Na rozdíl od gesta lze znak vydělit na menší jednotky – komponenty či parametry znaku. Tyto jednotky jazyka nazval cherémy. V souvislosti se statutem znakového jazyka jako plnohodnotného jazyka srovnatelného s mluvenými jazyky se užívá termínu fonémy, odtud chérologie – fonologie.

14 Modulační prostředky (řečového) projevu zohledňující jeho dynamiku, tempo apod.

15 Podrobněji Bimová (2002).

▪ **Dvojitý členění** – znakové i mluvené jazyky mají k dispozici omezený soubor nejmenších analyzovatelných prvků – fonémů.

▪ **Svébytnost** – znakové jazyky dovedou stejně jako mluvené jazyky vyjadřovat sdělení o minulosti, budoucnosti, modulovat tato sdělení v podmínce apod.

▪ **Produktivnost** – znakové i mluvené jazyky mají schopnost vytvářet nekonečné množství spojení/výpovědí omezeného souboru prostředků. Tento disponibilní soubor podléhá omezeným počtům pravidel kombinování.

▪ **Systémovost** – každý přirozený jazyk má povahu systému, systémového souboru diskrétních¹⁶ jednotek a vztahů mezi nimi. Tento systém vykazuje tři základní vlastnosti: **1.** anizotropii, **2.** linearitu a **3.** hierarchičnost. Na hierarchičnost znakových jazyků poukázal americký lingvista Stokoe „objevením“ fonologické roviny znakového jazyka. Anizotropie je obecná vlastnost podmíněná způsobem lidského vnímání, mají ji všechny systémy vytvářené člověkem. Linearita se v případech mluvených a znakových jazyků chápá jinak. Lineární řazení prvků, jejichž pořadí je v jednotlivých řetězcích závazné, je typické pro mluvený jazyk. Znakový jazyk naopak uspořádává své jednotky zejména a především simultánně. Tato skutečnost je dána vizuálně-motorickou povahou znakového jazyka. Ve znakovém jazyce se jednotky mohou produkovat a i vnímat v jediném okamžiku (simultánně existují už samotné parametry znaku). Mluvený jazyk má povahu audioorální – realizace několika fonémů najednou není nikdy proveditelná. Ve znakovém jazyce přesto existuje princip závazného pořadí prvků (např. kontakt ruky s různými částmi těla v rámci jednoho znaku). V této souvislosti je pak vhodnější používat termínu sekvenčnost.

▪ **Znakovost** – přirozený jazyk je systémem znaků chápaných nejen jako jazykový znak, ale i jako obecný znak, který zastupuje „něco“ na základě společně poznané zkušenosti účastníků v komunikátu. Znak musí být přístupný smyslům, nebo alespoň jednomu smyslu.¹⁷

▪ **Arbitrárnost, konvenčnost znaku** – mezi označující a označovanou složkou jazykového znaku není žádná souvislost. Označující složka není vytvářena na základě svobodné volby mluvčího (ani to není v jeho moci, znak je konvenční, závazně stanovený jazykovou skupinou).¹⁸ Vychází-li ze z Peircovy klasifikace jazykových znaků, dá se předpokládat, že většina znaků mluveného jazyka má charakter symbolů, zatímco ve znakových jazycích převažují znaky ikonického charakteru. Nelze však tvrdit, že ve znakových jazycích existují jen ikony, ba naopak dlouhodobé výzkumy znakových jazyků poukazují na to, že se znaky – ikony v důsledku fonologických procesů mění na znaky – symboly.

▪ **Historický rozměr** – zpracovávání obou jazyků v operační i dlouhodobé paměti probíhá téměř ve stejných fázích. Srovnatelné jsou i procesy jejich osvojování a jejich stratifikace (geografická, sociální, funkční) je téměř shodná (Macurová, 2001b).

▪ **Sociolingvistická rozrůzněnost** – lexikální rozrůzněnost znakového jazyka je dáno geografickým rozmístěním, např. čeští neslyšící mají silné vazby na oblasti, kde jsou školy pro sluchově postižené. Mnoho znaků spadajících do určitých sémantických kategorií (dopravní prostředky, barvy apod.) se tak mnohdy (ne vždy) lexikálně odlišuje v závislosti na regionální příslušnosti neslyšícího mluvčího. Gramatické rozrůzněnosti naopak úzce souvisí s komunikační situací – záleží, zda má ona

¹⁶ Znak, jednotka má svůj pevný rozsah, má tedy svůj začátek a konec. Diskrétnost je též jedním z rysů přirozeného jazyka.

¹⁷ Lingvista Ch. F. Hockett v díle O původu řeči (1960) píše, že recepce přirozeného jazyka je nerozlučně spjata se sluchem; znakové jazyky tudíž nemají status přirozeného jazyka. Toto tvrzení bylo mnoha výzkumy vyvráceno, např. lingvista Meier píše, že obecný znak může být vnímán i hmatem (2002, cit. Slánská a Bímová, 2008, s. 16).

¹⁸ Vztah mezi označujícím a označovaným je nemotivovaný, nahodilý.

situace oficiální, nebo neoficiální charakter, zda neslyšící komunikuje se slyšícím¹⁹ nebo s neslyšícím (Macurová 2001b). V této souvislosti se mluví i o individuální a sociální rozrůzněnosti projevu neslyšícího. Individuální rozrůzněnost vyplývá z lexikální roviny znakového jazyka, sociální rozrůzněnost je těsně spjata s gramatickou rovinou. Spojení obou rozrůzněností zakládá tzv. idiolekt mluvčího – individuální, jedinečný výběr stylu jazykového projevu (Kuchařová, 2006).²⁰

2.1 Lexikon českého znakového jazyka

Pro britský znakový jazyk uvádějí Sutton-Spence, Woll (1999), že lexikon se rozděluje na dvě části: tzv. ustálený lexikon a tzv. produktivní lexikon. V ustáleném lexikonu se nacházejí znaky, které jsou k vidění ve slovnících českého znakového jazyka (v citátové formě) nebo v mentálním slovníku mluvčích (znaky, jsou uchovávány v paměti jako prostředky jazyka). Tyto ustálené znaky je velmi lehké se naučit, často jsou to podstatná jména a lze k nim snadno přiřazovat ekvivalenty z českého jazyka. Významy těchto znaků nejsou závislé na kontextu; je možno rozumět jim izolovaně. U těchto znaků může mít vztah mezi označujícím a označovaným jak vizuální, tak i arbitrární povahu.

Na rozdíl od ustáleného lexikonu je produktivní lexikon, jak píše Sutton-Spence, Woll (1999) vytvářen mluvčími, kteří kombinují jednotlivé parametry znaku a vytváří tak nové významy. K takovému tvoření má mluvčí soubor základních komponent: „dovolené“ tvary rukou, pohyby, umístění a orientace artikulující ruky, příp. vzájemné orientace obou artikulujících rukou. Nesmí opomenout ani pravidla používání nemanuálních nosičů, včetně mluvních a orálních komponentů a obličejové mimiky. Tyto disponibilní „nástroje“ může mluvčí sestavovat do podoby nového znaku.

Sutton-Spence, Woll (1999) tvrdí, že takto utvořený nový znak odráží vizuální charakteristiky označovaného objektu a nemůže být arbitrární povahy. Existence vizuální povahy označovaného hraje důležitou roli pro utváření produktivního lexikonu českého znakového jazyka. Hranice mezi tím, co je znak ustáleného lexikonu a co je znak produktivního lexikonu, může být velmi tenká.

Dva účastníci jedné konverzace mohou mít na „příslušnost“ znaku jiné názory. Jeden účastník konverzace si může myslet, že právě „stvořil“ nový znak, ale jeho konverzační protějšek může být toho názoru, že stvořený znak se již nachází v ustáleném lexikonu. Některé znaky produktivního lexikonu mohou přejít do ustáleného lexikonu, pokud jsou velmi často užívány v komunikaci Neslyšících, jedná se například o vizuálně motivované znaky: FAX, POČÍTAČOVÁ MYŠ, AUTOMATICKÉ DVEŘE (Sutton, Spence, Woll, 1999).

Collins-Ahlgren (1990; srov. Sutton-Spence, Woll, 1999) píše o rozdělení lexikonu na tzv. monomorfematické znaky a tzv. polymorfematické znaky. Ustálený lexikon je tvořen monomorfematickými znaky, jejichž významu lze rozumět izolovaně, bez znalosti kontextu – tyto „jednoduché“ znaky lze nazývat „volnými morfémy“, příklady: ČERVENÝ, PRAVDA, ŘÍKAT, LÁSKA, ZVÍRE apod. Jedná se o citátové (slovníkové) znaky. Polymorfematické znaky, jejichž významu lze rozumět jen v rámci kontextového zapojení, musí existovat (pokud se nejedná o složeniny, viz níže)

¹⁹ Tzv. interkulturní komunikace. V tomto typu komunikace bývají typické výrazové prostředky znakového jazyka (specifické znaky, simultánnost aj.) potlačeny na úkor vyjádření bližšího mluveným jazykům (vysoká linearita sdělení, vypouštění specifických znaků, mizivé užívání metafor aj). Komunikace neslyšícího s slyšícím bývá označována jako intrakulturní komunikace.

²⁰ K sociolingvistickému hledisku znakových jazyků podrobně např. Lucas a kol. (2001), Hudáková, Tábořský (2008).

v kombinaci s nejméně jedním morfémem. Proto se označují jako „vázané morfémy“. Polymorfematické znaky lze rozčlenit do tří typů:

1. Polymorfematické znaky zahrnující dva nebo více „volných morfémů“ – vznikají složeniny (komponenty), př.: ZEMĚ-KOULE, MALOSTRANSKÁ [= význam MALÁ + význam STRANA]. Tento způsob tvoření nových pojmenování je ve znakových jazycích velmi produktivní.
2. Polymorfematické znaky zahrnující kombinaci „vázaných forem“ a „volných morfémů“.
3. Polymorfematické znaky zahrnující dvě „vázané formy“ nebo více „vázaných forem“.

Vázané morfémy nemohou být nikdy vytrženy z kontextu. Vždy musí být spojeny s volným morfémem nebo s jiným vázaným morfémem, aby mohly nést gramatické informace. Zatímco jedním „vázaným morfémem“ může být umístění nebo pohyb artikulující ruky, druhým vázaným morfémem je tvar artikulující ruky.

2.1.1 Klasifikátory a specifikátory tvaru a velikosti

Zcela zvláštní sémantickou skupinou vyskytující se v produktivním lexikonu znakových jazyků jsou klasifikátory a specifikátory tvaru a velikosti (*Specifiers of Shape and Size* – dále jen „SASS“). Klasifikátory jsou polymorfematické znaky, které zahrnují vázané morfémy. Fungují jako tzv. zástupky (zástupné znaky) zastupující osoby, zvířata a ostatní objekty, anebo jen jejich části (nohy, tlapy, větve, stránky knih apod). Dovedou sdělovat i takové informace, zdali je nebo není osoba živá, zdali je tento předmět plochý, dlouhý, zakřivený nebo tenký dlouhý, zakřivený plochý, či zda je jeho účelem být držák na určitou věc apod. Mohou mít tedy i deskriptivní povahu, pak se označují jako specifikátory tvaru a velikosti (SASS). Počet a tvar artikulujících prstů v deskriptivním klasifikátoru plní funkci morfémů. Mohou figurovat nejen jako substantivní proformy plnící funkci podmětu, ale i jako prostředky figurující v přísudcích (Collins-Ahlgren, 1990)

Pro klasifikátor se ze strany lingvistů navrhovalo používat termínu proforma, ale Valli, Lucas (2000) píše, že termín klasifikátor je vhodnější. Proformu lze totiž přiřadit k těm vizuálně motivovaným zástupným prostředkům, které fungují jen v nominaci denotátu a neproměňují se ve slovesech pohybu a umístění.

Lingvistka Brennan (1990) za klasifikátor považuje jakýkoli tvar ruky označující skupinu referentů sdílející podobné rysy (tvar, velikost, způsob držení, či jiné abstraktní rysy – např. všechna motorová vozidla). Jakýkoli vizuálně motivovaný znak může být podle této definice považován za klasifikátor. Klasifikátor by měl podle lingvistů splňovat tato kritéria (Sutton-Spence, Woll, 1999; srov. Valli, Lucas, 2000):

- musí referovat o skupině referentů sdílejících nějaké společné rysy,
- musí plnit funkci proforem (nahrazují konkrétnější znaky),
- musí se vyskytovat ve slovesech pohybu a umístění.²¹

Za klasifikátor se tedy považuje ten jazykový prostředek, který dovede odkazovat na nějaký rys referenta, nahrazovat jméno a figurovat ve slovesech pohybu a umístění (srov. Emmorey, 2002), a je možné jej vymezit jako tvar ruky, který je kombinován s pohybem. Klasifikátory hrají důležitou roli v procesu stavby výpovědi – jsou jakýmsi referenčním mechanismem gramatiky znakových jazyků. V rámci prostoru fungují jako sekundární prostředky deixe (odkazování do prostoru na ose *referent-body v prostoru*) a figurují ve slovesech pohybu a umístění, kde zhusta využívají procesu simultánnosti.²² Klasifikátory zastupující agenta, kterým je člověk nebo jeho část, mají svůj arzenál konvencionalizovaných tvarů rukou, které dovedou rozlišit i způsob dějové činnosti nebo ji popisují (člověk chvátá, chodí jako baletka, chodí na podpatcích, stepuje na špičkách, stepuje na chodidlech, chodí „normálně“, nebo jako „Tulák“ Charlie Chaplina (Supalla, 1990).²³

Na rozdíl od klasifikátorů zastupujících denotáty substantivní povahy nemají specifikátory tvaru a velikosti (SASS) tak stabilní arzenál prostředků, kterými by zastupovaly referenta. Specifikátory jsou jako deskriptivní klasifikátory mnohem více vizuálně motivované. Nemohou se proměňovat ve slovesech pohybu a umístění, informují jen o stavu denotátu, o jeho tvaru a velikosti (Sutton, Spence, Woll, 1999).

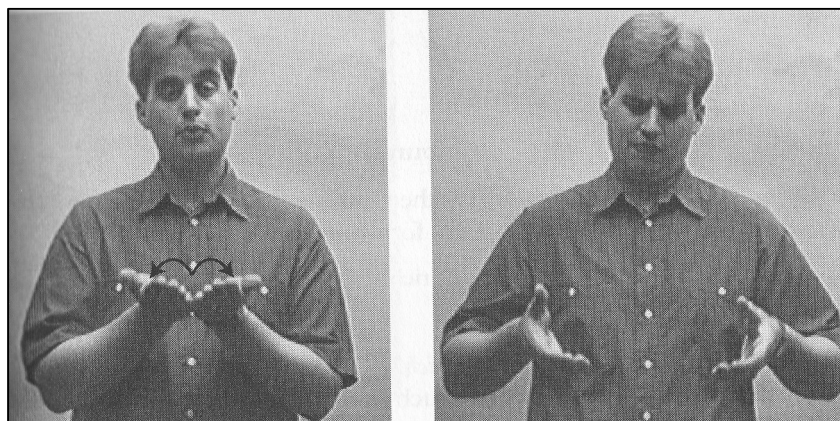
Engberg-Pedersen (1993) označuje za SASS několik tvarů rukou, které se mohou proměňovat v závislosti na tom, zda informují např. o: povrchu malých objektů se zakřiveným povrchem nebo o velkých objektech se zakřiveným hladkým povrchem (prsty artikulující ruky jsou zahnuté, natažené a i dlaň je jakoby zakřivená – hrbolky, boule na povrchu); o povrchu tenkých plochých objektů (z pěsti artikulující ruky „trčí“ natažený ukazovák, zahnutý v prvním kloubu, palec je v paralelní pozici s ukazovákem – tenké prkno, pravítko) apod.

Specifikátory lze vysledovat zejména v užití přídavných jmen, kde je velikostní složka zastoupena nemanuálně (nafouknuté tváře při zdůraznění velikosti nebo těžkosti, vcucnuté tváře při zdůraznění tenkosti apod.). Specifikátory simultánně doprovázejí např. substantivní proformy, resp. situace, kdy se adjektivum inkorporuje do substantiva pomocí SASS. Příkladem je například znak KNIHA (obr. č. 2, Sutton, Spence, Woll, 1999).

²¹ Znakový jazyk lze z hlediska sloves pohybu klasifikovat jako typ jazyka, který kmenem slovesa vyjadřuje vlastnosti figurativního objektu nebo vztahného objektu. Tento typ morfosyntaktických struktur pohybových událostí není v evropských jazycích běžný; zato v některých indiánských jazycích jako např. navažština ano. Vedle tohoto typu lze řadit znakové jazyky do typu jazyků s tzv. bipartitními slovesy, kde vyjádření dráhy a způsobu pohybu tvoří nedílnou součást slovesného tvaru, např. řada severoamerických jazyků (Pokorný, 2010). Ten podrobněji k teorii prostoru v jazyce (2010, s. 249-273).

²² Podrobněji např. Engberg-Pedersen (1993, s. 234-283); Valli, Lucas (2000, s. 41-64; 129-153), Supalla (1990, s. 127-152).

²³ Toto tvarové paradigma platí i pro referenty zvířecí, rostlinné a neživé (věci). Ke klasifikátorům a klasifikátorovým tvarům ruky v českém znakovém jazyce Macurová, Vysuček (2005, s. 262-275), Tikovská, Nováková (2008).

Obrázek 2: vlevo citátový tvar znaku KNIHA, vpravo jeho modifikace – znak KNIHA artikulovaný „skrze“ deskriptivní klasifikátor informuje o vlastnostech referované knihy.

Český znakový jazyk jako ostatní znakové jazyky má pro tvoření nových pojmenování k dispozici tyto prostředky (Valli, Lucas, 2000, srov. Sutton-Spence, Woll, 1999).

A. Odvozování (derivace)

- Tvoření substantiv odvozováním ze sloves
- Derivace pomocí afixace – připojování volných morfémů k základovému znaku

B. Skládání (kompozice)

C. Užívání prstové abecedy a výpůjček z jiných jazyků

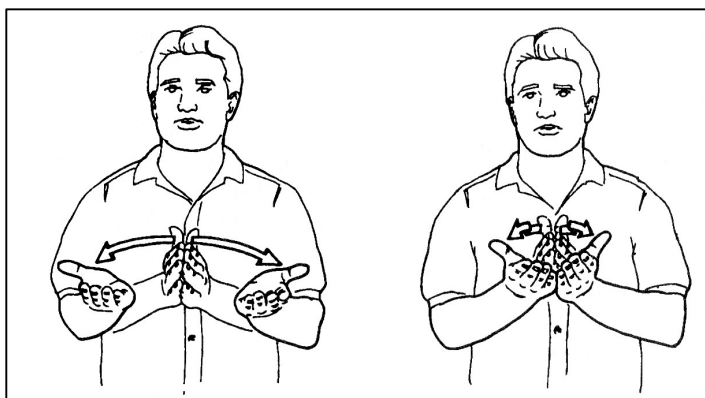
2.1.2 Tvoření substantiv odvozováním ze sloves

Jedním z derivačních procesů je tvoření substantivních pojmenování odvozením ze sloves. Lexikální význam je v tomto případě nesen rozdíly v parametru pohybu, dochází zde ke konverzi. Konverze je, co se týče mluvených jazyků, typická spíše pro angličtinu než pro češtinu, např. *a work – to work, a run – to run* (srov. Collins-Ahlgren, 1990).

Valli, Lucas (2000) uvádějí jako příklad konverze substantivní znak KNIHA, které vzniklo odvozením z verba OTEVŘÍT KNIHU (obr. č. 3, Valli, Lucas, 2000). Na uvedeném příkladu je vidět, že oba znaky se liší parametrem pohybu. Znak OTVÍRAT KNIHU je artikulován pohybem, kterým skutečně otvíráme knihu. Je tedy motivován i odkazovanou skutečností. Modifikace (zmenšení) pohybu na horizontální ose rozlišuje lexikální význam znaku

Collins-Ahlgren (1990; srov. Emmorey, 2002) píše, že ve znakových jazycích některá tranzitivní slovesa²⁴ mění svojí příslušnost ke slovnímu druhu a stávají se konkrétními, abstraktními podstatnými jmény nebo podstatnými jmény hromadnými. Uvedený znak KNIHA je příkladem konkrétního podstatného jména vzniklého z tranzitivního slovesa „otevřít (knihu)“.

²⁴ Přechodné sloveso – sloveso vyžadující předmět, argument v akuzativu; tj. ve 4. pádě.

Obrázek 3: substantivum KNIHA odvozené ze slovesa OTVÍRAT KNIHU

Ve znakových jazycích se vyskytuje mnoho takových verbálně-substantivních párů. Poprvé je zkoumali T. Supalla a E. Newport (1978). Došli ke zjištění, že substantiva se od sloves liší parametrem pohybu (viz výše). Odvozené substantivum je výsledkem opakování pohybové struktury znaku odvozujícího slovesa. Tento proces opakování se v lingvistice znakových jazyků označuje jako reduplikace. Příklady takto ze sloves derivovaných substantivních znaků uvádějí Valli, Lucas (2000) dvacet dva. Čtyři příklady jsou uvedeny níže:

- LÉTAT – LETADLO
- OTVÍRAT DVEŘE – DVEŘE
- SEDĚT – ŽIDLE
- PÍSKAT – ROZHODČÍ

Konverze je proces, který přispívá k rozšiřování lexikálního významu, a jehož výchozím bodem je využití skrytého metaforického potenciálu odvozovacích lexémů. Konverze „využívá“ i sémantických tropů metonymie a synekdochy (Valli, Lucas, 2000; srov. Sutton-Spence, Woll, 1998).

2.1.3 Afixální derivace

Jiným typem derivace je tzv. afixální derivace, tzn. k základovému slovu, obvykle slovesu, se připojuje agentový sufix – tzv. klasifikátor osobní personifikující nebo klasifikátor pro popis místnosti. Užitím této derivace vzniká paradigma takto utvořených pojmenování (Matušková, 2008):

- PRODAVAČ/PRODAVAČKA – PRODÁVAT + klasifikátor osobní personifikující
- JÍDELNA – JÍST + klasifikátor popisný pro místnost

2.1.4 Kompozice

Rozsáhlý výzkum složenin (kompozit) v americkém znakovém jazyce provedl Lidell (Valli, Lucas, 2000). U nás se jimi zabývala Pavlína Mladová ve své bakalářské práci Kompozita v českém znakovém jazyce (2009).

Tvoření složenin, sestávajících z monomorfematických znaků, podléhá jistým fonologickým a morfologickým pravidlům. Artikulace složenin je časově méně náročná než artikulace dvou

oddělených monomorfematických znaků. Artikulace složeniny je časového hlediska téměř stejná jako artikulace jednoho monomorfematického znaku. Morfologické změny složenin se podílejí na změně významu, jsou základnou pro vznik nových pojmenování a často využívají metafory a metonymie, případně synekdochy. Příklady: význam „dívka“ + význam „stejná“ = znak SESTRA, význam „matka“ + význam „otec“ = znak RODIČE. Morfologické změny se týkají těchto sekvenčních složenin. Fonologické změny se manifestují v momentě, kdy je složenina artikulována simultánně – fonologické změny se tedy dotýkají simultánních složenin. Simultánní složeniny jsou lexikalizované a tvoří ve výsledku monomorfematické znaky – lexémy viditelné ve slovnících znakových jazyků (Valli, Lucas, 2000). Sutton-Spence, Woll (1999) uvádějí příklady simultánních složenin vyskytujících se v britském znakovém jazyce: PSACÍ TELEFON (význam „klávesnice“ + význam „sluchátko telefonu“), RAKETOPLÁN (význam „letadlo“ + význam „vylétnout do výše“). Znak RAKETOPLÁN (obr. č. 4, Sutton-Spence, Woll, 1999) je složen ze dvou morfémů, kde dva simultánně produkované tvary rukou jsou jedním morfémem a pohyb artikulace znaku je druhým morfémem. Tyto složeniny zhusta využívají metafory a metonymie, případně synekdochy.

Obrázek 4: monomorfematický lexém RAKETOPLÁN vzniklý ze simultánní složeniny – polymorfematického lexému.

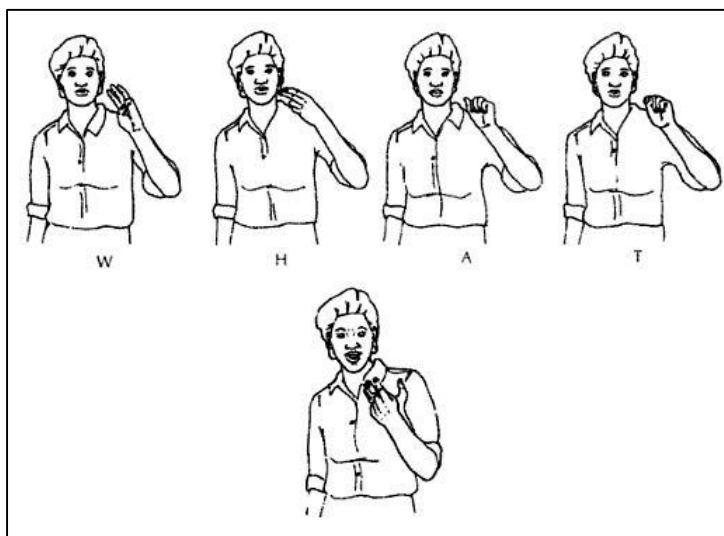
2.1.5 Užívání prstové abecedy a výpůjček z jiných jazyků

Užití prstové abecedy neslyšícím mluvčím je determinováno pěti předpoklady (Valli, Lucas, 2000):

1. fonologií a morfologií znakového jazyka,
2. morfologií většinového jazyka a znalostí spelování písmen abecedy většinového (mluveného) jazyka,
3. znalostí formální podoby písmen prstové abecedy (grafémů),
4. obecnou jazykovou kompetencí neslyšícího mluvčího,
5. kompetencí spelovat písmena příslušné prstové abecedy.

Průzkum užití spelování v americkém znakovém jazyce jednoruční prstovou abecedou provedl Robin Battison (1978). Podle Battisona jsou jednotlivá spelovaná písmena znaky znakového jazyka. Každé takto spelované písmeno lze analyzovat na určité komponenty – jsou nesena tvarem ruky, jejím umístěním a orientací. Použité tvary rukou připomínají grafémy mluveného jazyka a jsou

přímým výsledkem kontaktu znakového jazyka s mluveným jazykem. Tvar ruky „C“ sice může vypadat jako psané písmeno „C“, ale stále se jedná o znak. Z hlediska morfologie jsou tyto znaky „volnými morfémy“ a mluvčí je může produkovat samostatně v rámci spelování. Sled spelovaných znaků se může velmi rychle změnit v tzv. lexikalizované spelované znaky (ustálené znaky), které později přejdou do ustáleného lexikonu. Příkladem je spelovaný význam W-H-A-T (obr. č. 5, Valli, Lucas, 2000), který se postupně stal lexikalizovaným znakem „W“ (tvořeným tvarem ruky W jednoruční prstové abecedy) s významem „what“ (Valli, Lucas, 2000, srov. Sutton-Spence, Woll, 1999).

Obrázek 5: Příklad lexikalizovaného znaku s významem WHAT

V českém znakovém jazyce se užívá dvouruční, případně jednoruční prstové abecedy, avšak její užití pro případnou lexikalizaci spelovaných znaků není příliš typické.

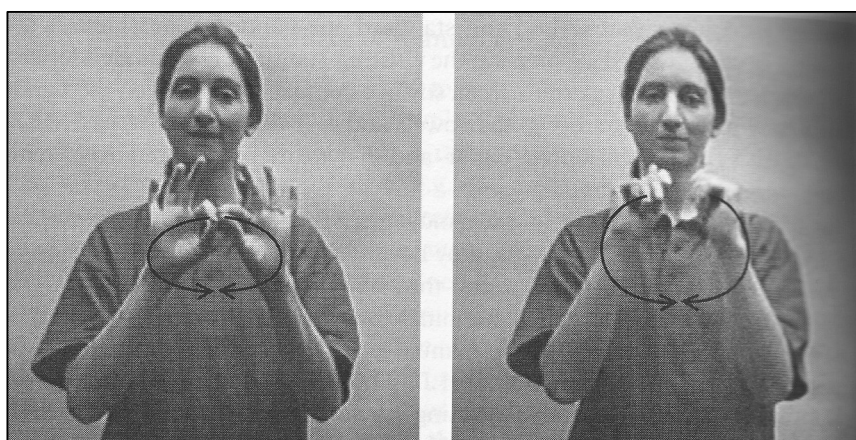
Sutton-Spence, Woll (1999) uvádějí, že pokud je písemná podoba anglického slova krátká, pak bývá obvykle přejaté slovo spelováno úplně. Pokud má psané slovo více než čtyři grafémy, bývá obvykle zkráceno. Volba takovýchto zkracovacích postupů není náhodná, existují určité vzorce pro zkracování těchto slov – hláskovací vzorce (srov. Kuchařová, 2006).

Neslyšící mluvčí může upřít pozornost na první slabiku, např. J-A-N (**JANUARY**), F-E-B (**FEBRUARY**), S-E-P-T (**SEPTEMBER**), O-X (**OXFORD**). Jiným způsobem zkracování je „uchopení“ prvního a posledního grafému daného slova, např. G-W pro **GLASGOW** nebo B-L pro **BRISTOL**. Proces zkracování může probíhat i na základě využití slabičnosti slova či „vynětí“ jeho morfému, např. M-C pro **MAN/CHESTER**, N-C pro **NEW/CASTLE**.

Užívání prstové abecedy se vztahuje i na proces zkracování (abreviaci). Matušková (2008) píše, že **někteří** (zvýraznila **L. H.**) Neslyšící používají prstovou abecedu pro abreviatury označující politické strany ČSSD, ODS, ODA²⁵ apod., dále v případě cestovní kanceláře ČEDOK.

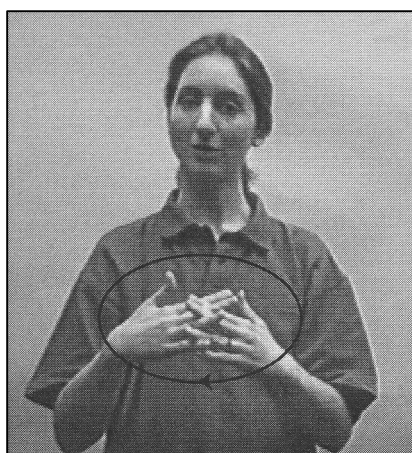
²⁵ Zanikla koncem roku 2007.

Mnoho znakových jazyků využívá tzv. inicializace, která se ale v českém znakovém jazyce příliš nevyskytuje. Inicializace je proces, kdy do artikulace znaku je inkorporováno počáteční písmeno prstové abecedy, případně dvě počáteční písmena abecedy, pokud to první je samohláskou a druhé souhláskou (pro britský znakový jazyk např. **EX-ETER**, **EX-CUSE**). Inicializované znaky se dělí podle počtu slabik v přejatém slově z mluveného jazyka, ale popisovat podrobněji tento jev je nad rámec této práce.²⁶ Pro příklad jsou zde uvedeny inicializované znaky FAMILY a TEAM (obr. č. 6) z amerického znakového jazyka. Ve znaku FAMILY mají obě ruce tvar ruky „F“ jednoruční prstové abecedy a pohyb reprezentuje skupinu s určitými úzkými sociálními vazbami, ve znaku TEAM mají ruce tvar písmene „T“ jednoruční prstové abecedy a pohyb reprezentuje též skupinu se sociálními, byť jinými, interakcemi (Valli, Lucas, 1998). Mezi inicializované znaky lze zařadit i ty znaky, které místo prstové abecedy využívají pomocných artikulačních znaků (Kuchařová, 2006)

Obrázek 6: vlevo inicializovaný znak FAMILY, vpravo inicializovaný znak TEAM

Znakové jazyky si navzájem vypůjčují již ustálená pojmenování pro označení nových mimojazykových skutečností. Český znakový jazyk například z amerického znakového jazyka přejal znak AMERIKA (obr. č. 7). Tyto výpůjčky (*loan signs*) jsou označovány i jako tzv. indigenous signs (srov. Kuchařová, 2006).

Obrázek 7: přejatý znak AMERIKA.

²⁶ Problematiku inicializace v českém znakovém jazyce řeší v současnosti studentka oboru ČNES při katedře ÚČJTK Soňa Karolová.

Sutton-Spence, Woll (1999) píší o výpůjčkách i z mluvených jazyků, které se lingvisticky označují jako tzv. kalky. Kalkování se může dotýkat i syntaktické roviny, kdy slovosled britského znakového jazyka kopíruje anglický slovosled (slovosled většinového jazyka). Kalky lze nalézt v mnoha znakových jazycích, např. Iceland: znak ICE + znak LAND nebo Greenland: znak GREEN+ znak LAND. Je nutné zmínit, že užití prstové abecedy je bezpodmínečně nutné (a i logické) v případech, kdy neslyšící mluvčí nezná znak pro označovanou skutečnost. V závislosti na kontextu, času a dalších jiných podmínkách označovanou skutečnost pojmenuje skrze spelování – vyspěluje buď její celou písemnou podobu, anebo část (první písmeno, první slabiku apod.). Takovéto označování je vždy doprovázeno příslušným mluvním komponentem.

3 Vlastní jména jako součást jazykového systému

Vlastní jména se označují jako onyma nebo propria. Jsou to jazykové (lexikální) jednotky stojící v protikladu k apelativům – obecným jménům – a v komunikačních situacích pojmenovávají individuálně vymezené objekty, či mimojazykové skutečnosti. Účelem proprií je vymezit tyto objekty či skutečnosti jako výsostně ohraničené jednotliviny, které je pak třeba odlišit od ostatních objektů téhož druhu a lokalizovat je v časoprostorovém kontinuu. Ale každý apelativní objekt se může stát objektem propriálním, pokud vyvstane potřeba referovat o tomto objektu jako o jednotlivině. Propria jsou s apelativy těsně spjata, buď z nich převážně vznikají (brod – Brod, lípa – Lípa), anebo se s nimi shodují v rámci slovtvorných prostředků. Apelativa a propria jsou lexémy ustálené, jsou podstatnou částí jazykového systému – langue – a svou realizací se stávají součástí proměnlivé mluvy – parole. V souvislosti s proprií se mluví o tzv. jazykových univerzáliích²⁷ (Šrámek, 1999; Čermák, 2004).²⁸

Podle Šrámkova (1999)²⁹ je každé vlastní jméno výslednou interakcí jevů tří rovin:

1. Rovina objektů, jevů a vztahů: na základě komunikačních potřeb pojmenováváme mnohé mimojazykové skutečnosti propriálně, například reálné objekty (Hejlová, Praha, ČNES) i jevy (Benešovy dekrety, Stoletá válka). Pojmenování těchto objektů má primárně apelativní základ; v podstatě se každý apelativní objekt může stát propriálním objektem, jestliže je v rámci společenské komunikace tento objekt chápán jako jednotlivina, tedy individuum.

2. Rovina faktů jazykové povahy: v této rovině se vznik propria uskutečňuje prostřednictvím jeho jazykové – formální – podoby (pojmenovací pravidla, slovtvorná pravidla apod.). Průběh vzniku proprií se v rámci této roviny liší od průběhu vzniku apelativ.

3. Rovina faktů komunikační povahy: vykazuje trojí charakteristiku. Soubor norem sociálních a kulturních, ekonomické a politické chování dané společnosti determinují rozsah a systém propriálních objektů; pojmenovací normy v kooperaci s např. estetickými a ideologickými aj. faktory zapříčiňují, že dané proprium se chápe jako „dobré“,

Propria na rozdíl od apelativ nemají denotáty, nýbrž jen referenty, označují individuum a svojí povahou jsou to znaky indexové povahy.³⁰ Propria se od apelativ ještě liší například aktem pojmenování. U proprií jde zpravidla o osobní rozhodnutí, výběr a přidělení jména, u apelativ jde zpravidla o vznik jména, které vzniká anonymně a často se vyděluje a ustaluje selekcí z nabízejících se variant (Čermák, 2010).

Faltínová (2008) se ve své práci zmiňuje o tom, že definice proprií není v odborné lingvistické literatuře jednotná a je nahlížena spíše z hlediska pragmalinguistiky, tzn. jak individuální jméno ovlivňuje vnitřní a vnější svět člověka. Odkazuje na Trask (1997, cit. 2008, s. 13), který píše, že jedinou funkcí vlastního jména je odlišení nějaké individuality, osoby, místa, věci či jiné entity.

²⁷ Existence určitého typu jednotek, popř. i kategorií, které mají všechny jazyky; jedná se pak o absolutní univerzálie. Za ně se pak považují např. problematika počtu fonémů v jazyce, deiktické prostředky, prostředky kvantifikace a propria, Čermák (2004; 2010).

²⁸ K této problematice podrob. Harvalík (2004).

²⁹ Příklady upravila L. H.

³⁰ Odlišují se i gramaticky a graficky, srov. Čermák (2010).

„vhodné“, či naopak je spojováno s negativními konotacemi; propria jako součást langue se prostřednictvím norem daného jazyka realizují v procesech konkrétních výpovědí.

3.1 Propriální pojmenování

Šrámek (1999) popisuje moment vzniku a užívání propriálního jména jako propriálně pojmenovací akt. Pojmenovávateľ je v rámci tohoto aktu zároveň i tvůrcem jména, který zná daný objekt a motiv vedoucí k pojmenování tohoto objektu. Propriálně pojmenovací akt je platný i tehdy, pokud se pro objekt jméno netvoří, ale vybírá se z již existujícího souboru onym. Prostřednictvím propriálně pojmenovacího aktu probíhá tzv. proprializace, která vytváří základ existence nové jazykové jednotky mající všechny znaky a vlastnosti propria. Propriálním pojmenováním může být vedle řady frazémů a axiomů i větná konstrukce (větná nominace propriální – názvy filmů apod., srov. Harvalík, 2008; Nejedlý, 2000).

Samotný akt propriálního pojmenování lze nahlížet skrze čtyři plány (Šrámek, 1999):

- **Plán onymických objektů:** v tomto plánu se realizuje výběr onymických objektů.
- **Plán propriálně pojmenovacího motivu:** po realizaci výše zmíněné onymické selekce dochází k volbě propriálně pojmenovacího motivu, který odráží vlastnosti pojmenovávaného objektu. Onymické motivy se dají shrnout do čtyř základních motivačních skupin: kde; co; jaký, za jakých okolností a cí. Mají propriálně univerzální povahu.
- **Plán jazykových prostředků:** daná propriální jednotka se manifestuje v jazykových plánech daného jazyka.
- **Plán společenské komunikace:** propria se začleňují do komunikátů lidského společenství s respektováním společenského a jazykového úzu.

O pojmenování obecně píše Filipec, Čermák (1985), že teorie pojmenování se tradičně spojuje s pojmenovacími druhy slov, v některých oblastech se pojmenování rozlišuje podle toho, zda označuje mimojazykové skutečnosti nebo vztahy. Za mezní případy pojmenování považují Filipec a Čermák právě propria, neboť jsou individualizujícími znaky schopnými identifikace a rozlišování, kdežto apelativa mají jen charakterizační schopnost.

Podle Šrámka (1999) je označování objektů skrze pojmenování vztahováním slov k jistým pojmům/třídám:

- **Objekty jednodnotátové** (singulativní) – jednomu objektu je přiřazeno jedno proprium, např. konkrétní řeka Odra, konkrétní osídlené město Brno apod. Pojmenované objekty a jejich vlastní jména jsou v rámci téže třídy nezaměnitelné.
- **Objekty vícednotátové**³¹ – jedno proprium je užíváno pro více objektů téhož druhu, např. jménem Novák je pojmenováno 34 089 mužů – občanů České republiky (MVČR, 2009) nebo pro více objektů rozdílného druhu, např. Praha = město, kopec, hotel atd.

³¹ Tato kategorie se ještě dělí na různé podkategorie, podrobněji proto k celé problematice Šrámek (1999).

3.2 Dělení proprií

Problematikou proprií v systému jazyka se zabývá lingvistická disciplína zvaná onomastika. Podle druhu povahy pojmenovaného onymického objektu se v onomastice rozlišují tři základní kategorie, které lze charakterizovat i jako dvě velké skupiny objektů **1. živých** a **2. neživých** (Šrámek, 1999):

- **bionomastika (1)**: vlastní jména živých objektů (bionyma), spadají sem jména (i smyšlená) lidí (antroponyma), lidského společenství (skupinové antroponymum charakterizované příslušností etnickou, geografickou atd., zvířat (zoonyma) a rostlin (fytonyma).

- **geonomastika (2)**: vlastní jména zeměpisná (toponyma), vlastní jména kosmických těles a jiných vesmírných objektů (kosmonyma a astronyma) a názvy objektů na povrchu Země a geomorfologických útvarů po povrchem Země (geonyma). Toponymické (toponymní objekty) jsou kartograficky zakreslitelné; pevně fixované v krajině, tedy i v mapách.

- **chrématonomastika (2)**: vlastní jména výsledků lidské činnosti (chrématonyma); tento onymický subsystém jde napříč oblastmi lidského působení, setkáváme se s ním např. v ekonomice, politice, kultuře apod. Chrématonyma nejsou kartograficky zaznamenatelná (Čermák, 2010).

3.3 Dělení toponym

Z hlediska osídlení se toponyma dělí na oikonyma – vlastní jména místní/sídelní, tj. objekty člověkem obydlené a anoikonyma – vlastní jména pomístní/nesídelní, tj. objekty člověkem neobydlené, pevně fixované v reliéfu krajiny.³²

3.3.1 Oikonyma

Oikonyma pojmenovávají osídlené objekty, tedy obydlené člověkem – města, vesnice a sídliště. Řadí se sem i názvy zpustlých a zaniklých objektů, např. vlastní jména domů, hradů, zřícenin apod.

3.3.2 Anoikonyma

Systém anoikonym (jmen pomístních)³³ se člení podle povahy a druhu pojmenovávaného objektu na několik subsystémů:

- **hydronyma** – vlastní jména veškerého vodstva na Zemi,
- **oronyma** – vlastní jména geografického reliéfu Země,
- **agronyma** – vlastní jména zemědělských užitkových ploch,
- **hodonyma** – vlastní jména pozemních komunikací a objektů spojených s překonáním určité trasy z jednoho bodu do druhého bodu (mosty, železnice atd.),
- **choronyma** – vlastní jména pro části zemského povrchu, které se nevyznačují oikonymickou povahou: **1. choronyma přírodní** – vznikla přirozeně, jsou nějak geologicky a geograficky označená

³² Šmilauer (1963, s. 12-13) toponyma dělí jinak: **1. choronyma** – jména částí světa, států, správních jednotek atd., **2. místní jména (oikonyma)** – jména lidských sídlišť, obcí, vesnic, samot, mlýnů, ulic, náměstí, mostů atd., **3. pomístní jména (anoikonyma)** – jména vod, hor, pozemků, drobných přírodních útvarů, orientačních bodů, památek, komunikací ve smyslu cest, železnic, přístavů atd.

³³ O pomístních jménech podrob. Olivová-Nezbedová a kol. (1995).

(pouště, regiony, světadíly), 2. choronyma administrativní – vznikla umělým působením člověka (země, státy, okresy, rezervace atd.).

V mluvených jazycích může anoikononymum může vzniknout několika způsoby, např.: apelativní předložkovou konstrukcí, kde se ze základového substantiva vydělují a posléze uplatňují jak apelativa, tak i propria: za *lesem* > *Zálesí*; z propriální předložkové konstrukce obsahující apelativum nebo proprium: *Mezi cestami* > *Mezicestí*; propriálních apelativ, resp. apelativních derivátů: *podhoří* < *Podhoří* (Harvalík, 2000; 2004).

4 Motivovanost pojmenování

Motivace neboli též motivovanost³⁴ mezi pojmenováním motivujícím (označujícím) a pojmenováním motivovaným (označovaným) se rozumí „úplná n. částečná odvoditelnost významu pojmenování z jeho formy“ (ESČ, 2002, s. 273). Motivovanost vyjadřuje buď přímý, anebo nepřímý vztah k pojmenovávané skutečnosti.

Lotko (2005) označuje motivaci jako sémantickou zakotvenost, předurčenost lexému významem jeho komponentů. Celkový význam pojmenovávané skutečnosti lze odvodit z jeho formálních složek.

4.1 Typy motivovanosti v mluvených jazycích

Motivační vztah mezi označujícím a označovanou skutečností se v rámci mluvených jazyků vyděluje do čtyř typů (Filipec, Čermák, 1985):³⁵

- **fonetická motivovanost:** imituje mimojazykovou skutečnost na základě zvukové podoby nebo vnitřních pocitů (*bum!, prásk!, au!, jé!* apod.).³⁶
- **slovotvorná motivovanost:** zakládá se na morfemticko-sémantickém vztahu slov (*nos-, nos-atý, nos-áč* apod.).
- **sémaziologicko-onomaziologická (sémantická)³⁷ motivovanost:** pojmenování vznikají na základě metaforického, metonymického a synekdochálního významu (*čočka* jako luštěnina vs. *čočka* v optických přístrojích), dochází k přenášení lexikálního významu³⁸.
- **motivovanost slovních spojení:** týká se např. víceslovných pojmenování (*kyselina + chlorovodík – kyselina chlorovodíková*) nebo frazeologických jednotek (*přístav + manželství – přístav manželský*).

Nejsilnější motivační vztah „nese“ fonetická motivovanost. Motivovanost slovotvorná, sémantická a slovních spojení pracuje s arbitrárními slovy (*čočka, nos, přístav manželský*). Například dítěti může být význam lexémů *nos-, nos-áč, nos-atý*, které předem neznalo, objasněn nápadnou analogií seskupovaných formantů – významových morfémů známých z jiných slov (*kudrn-atý, kudrn-áč*). Taková motivovanost se pak může sekundárně chápat jako jakýsi stupeň relativní (i odstupňované) motivovanosti viditelné skrze formy nesoucí význam, tj. morfémy zejména. (Filipec, Čermák, 1985).

Černý, Holeš (2004) chápou motivovanost nikoli jako opak arbitrárnosti (nemotivovanosti), nýbrž jako souhrn všech aspektů a faktorů, které zapřičiňují, že struktura lexému není nahodilá. Pojmenování popisná mohou ztrácet svou arbitrární povahu vlivem příbuznosti s ostatními relačními lexémy, zatímco míra arbitrárnosti pojmenování značkových se blíží nejvyšší pomyslné hodnotě nula.

³⁴ Oba termíny jsou v použité literatuře (Lotko, 2005; ESČ; 2002, Filipec, Čermák, 1985, aj.) chápány synonymně. Zde se budu držet termínu motivace, který mi přijde více neutrální.

³⁵ Srov. Černý, Holeš (2004)

³⁶ O fonetické motivovanosti, resp. o onomatopoických slovech a jejich lingvistickém hodnocení k nociónální (pojmové) a pragmatické významové složce např. Blatná (1996).

³⁷ Srov. Černý, Holeš (2004). Sémantická motivace je předpokladem pro obrazná pojmenování, srov. Bozděchová (2006).

³⁸ Filipec, Čermák (1985) to označují jako syntagmatický vztah mezi lexikálními jednotkami.

Pojmenování popisné lze tudíž chápat jako pojmenování motivované.³⁹ Lexikální motivovanost se může v průběhu času stírat, zatemňovat a význam zdánlivě nemotivovaného slova lze objasnit jen pomocí etymologického zkoumání (*obout, světnice, pes, okřín*).⁴⁰

Pro hlubší pochopení této problematiky je možno odkázat k dílům např. Dokulila (1962), Hubáčka (1996), Daneše, Dokulila a Kuchaře (1967), Rusínové (1993), Dejmka (2002), Filipce, Čermáka (1985), Čermáka (2004; 2010) aj.

4.2 Metafora, metonymie a synekdocha jako činitelé motivovanosti

Jedním z motivačních činitelů podílejících se na tvoření nových pojmenování jsou tzv. sémantické tropy neboli obrazná pojmenování. Wilcox (2000) zmiňuje, že jak mluvené jazyky, tak i znakové jazyky zhusta využívají metafory, metonymie a synekdochy. K nim řadí ještě tzv. přirovnání – pojmenování motivované srovnáním podobnosti dvou denotátů či referentů. V této práci sou zohledněny metafora, metonymie a synekdocha.

4.2.1 Metafora

Metafora a metonymie obohacují slovní zásobu jazyka. Motivují vznik jeho pojmenovacích jednotek významově, tedy sémanticky (Černý, Holeš, 2004, s. 59). Zmínění autoři považují metaforu za „*jakési zkratkovitě přirovnání*“, které se použije pro označení subjektu na základě vnější podobnosti s jiným subjektem. Mnoho označovaných může mít jednoho označujícího.⁴¹ Metaforou jsou básnické obrazy (*oheň růží, přšelo listí*), ale i nadávky (*husa, prase, vůl*). Druhem metafory je i tzv. personifikace, kdy se vlastnosti živých bytostí přenáší na věci (*Měsíc se usmívá, stromy pláčou*). Na personifikaci může být založen i celý příběh (srov. *O dvanácti měsíčkách, Princ a večernice* apod.). Definice metafory jsou rozmanité a v lingvistických pracích se nachází mnoho jejích dělení. Podtypem metafory je tzv. katachréze – metafora, která vešla do hovorového jazyka a ztratila svou obraznost. Černý, Holeš (2004) uvádí několik běžně užívaných neuměleckých metafor:

- **antropomorfní metafory jsou označení neživých objektů názvy částí lidského těla:** *hlavička hřebíku, oko na polévce, jícen sopky, plíce světa, pupek světa, rameno řeky;*
- **označení zvířat a částí jejich těl použitá pro jiné objekty:** (vodovodní) kohoutek, (počítačová) myš, zebra – přechod pro chodce, koza – tělocvičné nářadí;
- **označení neživých předmětů, rostlin a zvířat pro označení částí lidského těla:** *čočka oka, kovadlinka, třmínek, pánev, lopatka, srdeční komora, ohryzek;*
- **konkrétní názvy pro abstraktní pojmy:** (z lingv.) kořen slova, kmen slova, předmět slovesa, měkká souhláska, morfologický šev.

Wilcox (2000, s. 15) píše o metafoře, že je většinou spojována s kreativitou, zatímco metonymie a synekdocha jsou „*tradičně chápány jako nositelé nižšího stupně kreativity*“. Dle Peircovy klasifikace sémiotických znaků by metafory byly ikonické povahy (Černý, Holeš, 2004).

³⁹ „*Čeština má slova ve své většině popisná, a tedy relativně snadno srozumitelná, angličtina má naproti tomu mnohem víc slov značkových* (Mathesius, 1961; cit. Čermák, 2010, s. 151).“

⁴⁰ Srov. Černý, Holeš (2004).

⁴¹ Dochází k tzv. polysémii – mnohoznačnosti.

4.2.2 Metonymie

Lakoff a Turner (1989, cit. Wilcox, 2000, s. 16) uvádějí, že metonymie bývá často zaměňována s metaforou, narozdíl od metafory ale metonymie umožňuje:

1. zaměňovat jeden koncept za jiný beze změny cíleného kognitivního významu: „Do naší organizace potřebujeme novou krev“ – koncept *krev* je sémantickou substitucí za koncept *noví členové se svěžími nápady*;

2. využít část jedné entity jako substituci za jinou entitu, ke které má vztah – asociace.

Metonymie je použitím jednoho označovaného namísto jiného označovaného, které je s ním přímo asociativně spojeno. S ohledem na Peircovu terminologii je metonymie indexové povahy. Podle způsobu přenášení jednoho pojmu na pojem druhý se metonymie vyděluje do několika typů (Černý, Holeš, 2004, s. 64, *upravila L. H.*):

- **místní:** výpovědi „Nechceme, aby se opakoval Mnichov“, „Hirošima je výstrahou lidstvu“;
- **časové:** výpovědi „Slavit 28. říjen je nutné“, „Středověk neznal elektřinu“;
- **způsobové:** má husí kůži, má hroší kůži;
- **příčinné:** poslouchat Mozarta, číst Jirásku;
- **látkové:** plechy – hudební nástroje, sklo – sklenice;
- **symbolické:** žádat o ruku – nabídnout sňatek, vítězství půlměsíce nad křížem – vítězství islámu nad křesťanstvím.

4.2.3 Synekdocha

Synekdocha je považována buď za podtyp metonymie (Černý, Holeš, 2004; srov. Wilcox, 2000), anebo sama metonymie je považována za podtyp synekdochy. V synekdoše se může, na rozdíl od metonymie, užít slova/znaku reprezentujícího jen část celku jako označujícího a označovaného pro daný větší celek.

Nejpřesnějším popisem synekdochy je její funkce specifické spojnice mezi metaforou a metonymií, jak to chápe Turner (1991; cit. Wilcox, 2000, s. 18).

Lingvistka Kittay uvádí, že rozdíl mezi metonymií a synekdochou může být dobře ukázán na příkladu *blond*, pokud se referuje o blondaté osobě. Poznamenává, že rozdíl je zde možno chápat jak z pohledu synekdochy ve směru část za celek – kde blondaté vlasy zastupují blondýnku/blondýna, tak i z pohledu metonymického přenosu kognitivního jádra *blond* na blondatou osobu (1987; cit. Wilcox, 2000, s. 18). U synekdochy se tedy rozlišují dva typy posunů. Již zmíněné část za celek (*pars pro toto*) a celek za část (*totum pro parte*): „Francie vedla ve středověku náboženské války“, „Na popravu se přišlo podívat celé město“ (Černý, Holeš, 2004, s. 63-64).

5 Motivovanost pojmenování v českém znakovém jazyce

Bímová (2002) píše, že na základě klasifikace znaku by se většině znaků mluvených jazyků mohl přisoudit charakter symbolů, zatímco všem znakům znakového jazyka by se mohla přiřadit povaha ikonická. Toto tvrzení se ale nezakládá na pravdě. V mluvených jazycích jsou obsaženy ikony (i indexy) a dlouhodobé výzkumy znakových jazyků poukazují na to, že ikonické znaky v důsledku fonologických procesů⁴² ztrácejí svou povahu a mění se na znaky symbolické povahy (srov. Valli, Lucas, 2000).

Míra ikoničnosti ve znakových jazycích je dána především vizuálně-motorickým způsobem jejich existence. Tento způsob sám o sobě umožňuje znakovým jazykům vyjadřovat motivovanost svých sdělení vizuálně, nebo, laicky řečeno, „vizualizovat“ svá sdělení pomocí příslušných prostředků a struktur. Slyšící lidé vnímají svět sice také zrakem, ale motivovanost slov v mluvených jazycích tomu neodpovídá – nejsou vizuálně motivována.⁴³ Pojmenování v mluvených jazycích jsou totiž motivována zvukem, přesněji zvukovou nápodobou. Podoba znaků ikonické povahy není ale v žádném případě přímou reflexí odkazovaného (znakového) denotátu/referentu; pokud by tomu tak bylo, dalo by se hovořit spíše o pantomimě.⁴⁴

Motivovaností, resp. vizuální motivovaností v českém znakovém jazyce se zabývala jen práce Petříčkové (2006). Tvrdí, že pro český znakový jazyk dosud neexistuje studie, která by se hlouběji zabývala jeho ikonickou – vizuálně motivovanou povahou, respektive motivací pojmenování. Ve své práci vychází ze studií zahraničních lingvistů, především z prací M. Brennan (1997) a B. Bergman (1983).

5.1 Klasifikace znaků podle motivovanosti v českém znakovém jazyce

Základní klasifikace motivovanosti jmenných znaků pochází od Supally (1992)⁴⁵, která jmenné znaky vyděluje podle motivovanosti do dvou hlavních skupin. Vedle této klasifikace existuje několik dalších klasifikací, které tu Supallovu v podstatě obměňují, např. od McKee, McKee, 2002; Rainó, 2002 (Faltínová, 2008; srov. Kuchařová, 2006).

Kuchařová (2006) přebírá Supallovu klasifikaci a uvádí ji i pro výzkum motivovanosti v českém znakovém jazyce.

- **Arbitrární znaky:** mezi formou znaku a označovaným není žádný přímý vztah. Neexistuje zde žádný motivovaný vztah.
- **Deskriptivní znaky:** vycházejí z charakteristiky samotného označovaného objektu, jsou vizuálně motivované.

⁴² V důsledku fonologických procesů dochází k tzv. omezení forem znaků vyplývající ze dvou faktorů: 1. jazykově-specifické omezení (jazyková ekonomie), 2. fyzické omezení. Mezi fonologické procesy se řadí zcela jistě: posouvání místa artikulace z okraje znakovacího prostoru do jeho středu, ztráta kontaktu znaku s místem artikulace (na těle), dvouruční znaky se mění na jednoruční znaky. K fonologickým procesům např. Klima a Bellugi (1979); Valli a Lucas (2000).

⁴³ Viz kap. 1.

⁴⁴ Srov. Klima a Bellugi (1979).

⁴⁵ Faltínová (2008, s. 47) píše, že lingvisté Koubertis a Hoffmeister (2002) považují Supallův klasifikační systém a výzkum s ním spojený za „nejvíce vyčerpávající a propracovaný“.

Tuto klasifikaci rozšiřuje Kuchařová (2006) o další dvě skupiny, které vycházejí z toho, že český znakový jazyk koexistuje s českým jazykem:

▪ **Znaky motivované mluveným (většinovým) jazykem:** znaky takto motivované jsou tvořeny spelovanými písmeny prstové abecedy nebo znaky, jejichž součástí je inkorporované písmeno prstové abecedy – inicializované znaky. Takto motivované znaky popisuje podkapitola 2.1.4. Specifickou podskupinou, kterou zmíněná podkapitola neexistuje, jsou znaky tvořené pomocnými artikulačními znaky. Kuchařová (2006b, s. 184) uvádí, že "...tento postup je charakteristický spíše pro starší generaci uživatelů znakového jazyka a je zřejmě dán orálním způsobem vzdělávání, které v dřívějších letech převažovalo." Struktura těchto znaků je prováděna pomocným artikulačním znakem pro dané písmeno. Faltínová (2008, s. 47) řadí tuto skupinu do skupiny arbitrárních znaků, neboť tyto „jmenné znaky jsou nezávislé na vlastnostech dané osoby“.

▪ **Znaky motivované mluveným (většinovým) jazykem:** do této kategorie spadají kalky – výpůjčky z mluveného jazyka (viz podkap. 2.1.4.).

5.2 Ikoničnost – vizuální motivovanost znaku

Ikoničnost se zdá být jakýmsi univerzálním nadřazeným termínem, hojně nadužívaným v lingvistice znakových jazyků. Ikoničnost ale nemusí jednoznačně vypovídat o podobě nearbitrárního vztahu mezi označujícím a označovaným. „Ikoničnost“ znaků může podléhat gramatickým změnám a měnit se v závislosti na míře individuálního projevu mluvčího, který o daném znaku referuje.⁴⁶ Příkladem je původně dvouruční znak MOTORKA, který byl vizuálně motivován typickým uchopením řídek a pohybem s nimi. V důsledku fonologického procesu – „vynechání“ jedné ruky – se znak MOTORKA artikuluje jen jednou rukou.

Petříčková (2006) namítá, že ikoničnost sice vztah mezi označujícím a označovaným blíže specifikuje, ale nevystihuje zdaleka vše. V ikoničnosti lze vysledovat jen „typovou rozrůzněnost“, a to v závislosti na intenzitě míry stupně vizuální motivovanosti. Použití termínu ikoničnost je vhodné jen u té označované skutečnosti, která nejvíce reflektuje tvarovou podobnost označované entity.

Valli, Lucas (2000) poznamenávají, že ikoničnost není vhodným termínem, ba naopak jako vhodnější termín vystihující vždy nějaký přímý vztah mezi označujícím a označovaným⁴⁷ se jeví termín vizuální motivovanost. Ikoničnost je „úzký“ pojem, který nepokryje všechny sémantické rysy vstupující do vztahu mezi označovaným a označujícím.⁴⁸

Optikou znakových jazyků, respektive vizuálně-motorických jazyků je užití termínů vizuálně motivovaný znak/vizuální motivovanost znaku poměrně logické.

⁴⁶ Srov. Klima a Bellugi (1979); Pizzuto a Volterra (2000).

⁴⁷ „Vizuální motivovanost vypovídá o vztahu podobnosti mezi referovaným objektem nebo referovanou akcí a formou znaku, tedy označujícím – z hlediska formálně-sémantického sdílejí vzájemně stejný tvar nebo pohyb (Sutton-Spence, Woll, 1999, s. 168).“ Sutton-Spence (2005) ve své publikaci s termínem ikoničnost vůbec neoperuje, užívá jen pojmu vizuální motivovanost, příp. vizuálně motivovaný znak.

⁴⁸ Srov. Šůchová (2006, s. 40): „Dnes je ale tendence ikonické znaky nazývat spíše vizuálně motivovanými znaky, neboť ikoničnost v jazyce bývala označována za rys neplnohodnotnosti jazyka.“ Valli, Lucas (2000, s. 7): „... ikoničnost reflektuje určité příznakové charakteristiky referované entity...“

Vizuální motivovanost nemusí být obsažena jen v lexikálním plánu znakového jazyka, jak by se mohlo zdát. Již bylo řečeno, že jazyk je systémem znaků a jako takový je znakový jazyk prostoupen vizuální motivovaností ve všech svých rovinách: fonologické, morfologické, lexikální a syntaktické (sémanticko-syntaktické).

V souvislosti s poslední jmenovanou rovinou uvádí Engberg-Pedersen (1999; srov. Engberg-Pedersen, 1993) typ tzv. diagramatické ikoničnosti⁴⁹ se zřetelným výskytem jistého typu izomorfismu.⁵⁰ Tento typ vizuální motivovanosti se vyskytuje v prostorovém uspořádání gramatických informací; prostor je tedy základnou pro uspořádání vztahových relací, které akcentují míru vizuální motivovanosti. Referent může být reprezentován samotným umístěním příslušného znaku v prostoru. Výběr umístění individuálního referenta není ve znakových jazycích všeobecně stanoven. Umístění referenta v prostoru může být vázáno na jeho nominaci v rámci úvodu výpovědi, či jeho první úvodní reference ve znakovacím prostoru může též manifestovat její delší setrvání ve srovnání s následnou referencí znaků, které jsou umisťovány do prostoru již závazně (viz téma-réma).

Jistá motivovaná závaznost se objevuje i u tzv. topografické ikoničnosti, kdy mluvčí usouvztažňuje referenta s jeho reálným výskytem. Engberg-Pedersen (1999) odkazuje na případy zachycených výpovědí, ve kterých dánští neslyšící referují o anglickém Bristolu jeho umístěním do prostoru po levé straně těla, zatímco znak NORSKO umisťují do pravé části znakovacího prostoru. Dochází zde k jisté geografické provázanosti a i zde lze vysledovat nápadný izomorfismus.⁵¹ Vizuální motivovanost jako taková poměrně určuje závazné pořadí slov ve větě, tedy slovosled. Binomický vztah téma-réma je tedy výsledkem motivované syntaxe – slovosledu znakového jazyka.⁵²

5.3 Vznik vizuálně motivovaného znaku

Jako typický příklad vizuálně motivovaného (deskriptivního) znaku je často uváděn znak STROM (obr. č. 9, Klima, Bellugi, 1979, o němž Klima, Bellugi (1979) píší, že je ryze ikonickým znakem; znaku STROM lze totiž rozumět jak v americkém znakovém jazyce, tak i v dánském a čínském znakovém jazyce, byť je v těchto jazycích artikulován (produkován) odlišně.

Taub (2000) neoznačuje výsledný koncept znaku STROM, resp. vztah mezi jeho označujícím a označovaným jako ikonický. Tento termín zahrnuje a za daleko vhodnější považuje termín motivovanost. Podle Taub význam „strom“ formu označujícího předem nepředurčuje. Skutečnost, že všechny podoby označujícího se ve třech zmíněných znakových jazycích od sebe liší, třebaže se vztahují k jedinému označovanému a nějak odrážejí jeho fyzické vlastnosti, není důvodem předpokládat arbitrární vztah⁵³. Taub se proto domnívá, že vytváření výsledného konceptu znaku STROM je jen motivované (srov. Chiu a kol., 2004).

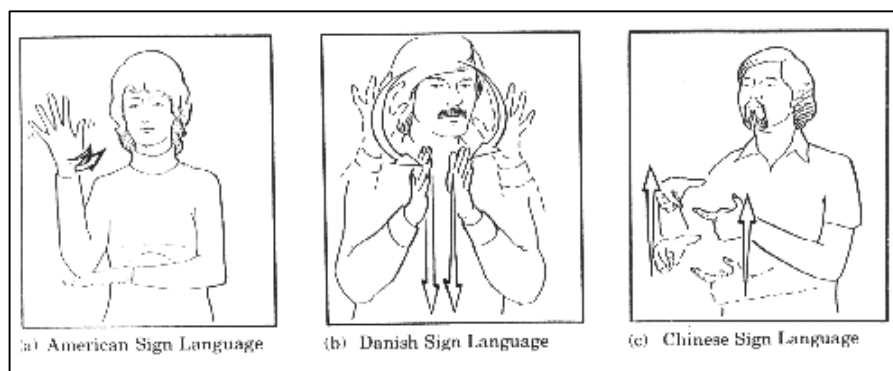
⁴⁹ V souvislosti s odkazem na Engberg-Pedersen ponechávám zde termín ikoničnost.

⁵⁰ Paralelismus mezi výrazovou a obsahovou rovinou jazykového znaku, srov. EŠČ (2002).

⁵¹ Viz Engberg-Pedersen (1993).

⁵² K morfosyntaktické ikoničnosti podrobněji Engberg-Pedersen (1993). Popisuje zdaleka nejpodrobněji problematiku motivované syntaxe, rozrůznění sloves ve znakových jazycích: prostých, shodových a klasifikátorových, zdůrazňuje úlohu 1. os. č. j., původce děje (agens) a hledisko mluvčího (střídání rolí) v prostorové relaci.

⁵³ Srov. Klima, Bellugi (1979).

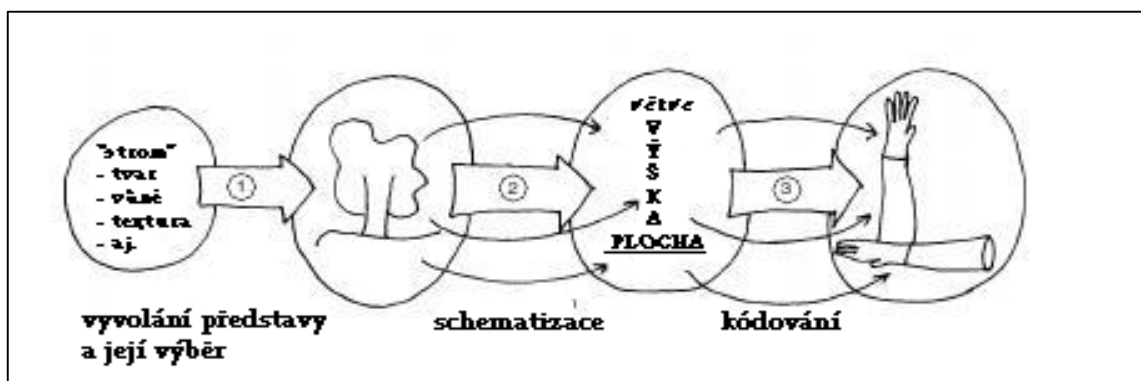

Obrázek 8: vizuálně motivovaný znak **STROM**, různě kódovaný v americkém znakovém jazyce (vlevo), dánském znakovém jazyce (uprostřed) a čínském znakovém jazyce (vpravo).

Taub (2000) popisuje znak **STROM** (obr. č. 10; Taub, 2000) v americkém znakovém jazyce takto: artikuluji ruka je upažena tak, že vztyčené předloktí je ve vertikální poloze vůči tělu (koncept *kmene stromu*), dlaň je roztažená, prsty jsou natažené a roztažené od sebe (koncept *koruny stromu a větví*). Struktura znaku **STROM** je výsledkem procesu, který Taub označuje jako *The Analogue-Building Model of Linguistic Iconicity*.

Tento model obdoby/paralely sestává z tří fází: výběru obrazu, schematizace a kódování. Na začátku je mimojazyková skutečnost a její obraz uložený v naší mysli. Forma tedy označuje význam a vyvolává představu. Pro takto v podstatě selektovaný mentální obraz je vybrána šablona nástrojů-prostředků znakového jazyka. Provede se výběr těch nástrojů-prostředků, které má znakový jazyk k dispozici (pro americký znakový jazyk roztažené prsty jedné ruky – větve stromu, vztyčené předloktí ruky A – kmen stromu, horizontálně položené předloktí druhé ruky, tedy druhé ruky – rovná zem, ze které strom vyrůstá). Kódování je pak výsledkem realizace této schematizace, neslyšící mluvčí pak artikuluje **STROM** s uskutečněním disponibilních tvarů, pozic a pohybu rukou, které má americký znakový jazyk k dispozici (obr. č. 10; Taub, 2000).

Pro americký znakový jazyk uvádí Taub základní přehled disponibilních nástrojů-šablon,⁵⁴ které se ve fázích schematizace a kódování využívají:

Obrázek 9: vznik označujícího pro označované **STROM** – výsledek procesu zv. *The Analogue-Building Model of Linguistic Iconicity*

⁵⁴ Podobné, ne-li stejné disponibilní nástroje pro schematizaci mentálních obrazů mají i ostatní znakové jazyky. Zmíněný přehled je platný i pro český znakový jazyk.

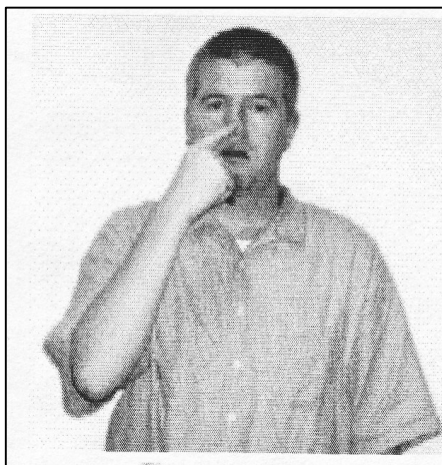
- předloktí – šablona ROVNÝ POVRCH;
- ruka ve tvaru „V“ – šablona NOHY;
- ruce ve tvaru „F“ vzdalující se od sebe – šablona ÚZKÝ VÁLEC;
- prostorové uspořádání – šablona PROSTOROVÉ USPOŘÁDÁNÍ;
- časová souslednost – šablona ČASOVÁ SOUSLEDNOST.

Tyto nástroje označuje Taub jako základní vizuálně motivované formálně-významové páry,⁵⁵ které jsou v rámci jazykového systému závazné a ustálené. Jejich výběr je v podstatě arbitrární, jedná se o selekci souboru všech možných vizuálně motivovaných disponibilních nástrojů. Boyes-Braem (1981, cit. Taub, 2000, s. 50) tuto skutečnost charakterizuje takto: „Aktuální užití jinak každodenně artikulovaných tvarů, pohybů a pozic rukou je omezeno vztahy stanovenými jazykovým systémem.“

5.3.1 Prostředky vizuální motivovanost

Taub (2000) uvádí pro americký znakový jazyk devět prostředků vizuální motivovanosti., které využívají jak ustálené znaky (*frozen signs*), tak i klasifikátory.

1. Fyzické entity mohou být kódovány skrze sebe samé. Taub tuto „schopnost“ označuje jako přímou deixi. Příklad: znak NOS (obr. č. 10; Taub, 2000). Toto kódování je společné všem znakovým jazykům – je tedy jazykovou univerzálií. Podle Peircovy klasifikace znaků je deixe indexové povahy.

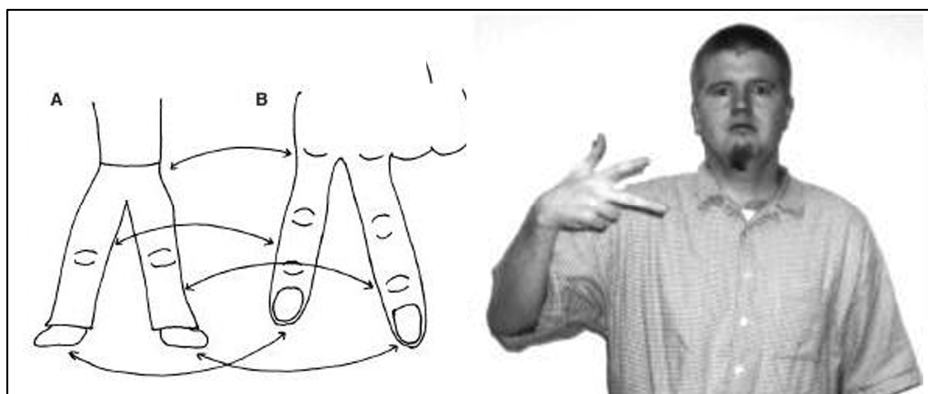
Obrázek 10: Fyzické entity mohou být kódovány skrze sebe samé – deixi. Znak NOS.

2. Tvar artikulátorů⁵⁶ (tvar artikulující ruky) reprezentuje tvar referenta. Příklad: již uvedený znak STROM. Specifickou podtřídou tvoří klasifikátory – obsáhlá sémantická kategorie informující o referentech, příklad: ČLOVĚK (posun *dvě nohy* – *člověk*, obr. č. 11; taub, 2000). Mandel (1977, cit. Taub, 2000, s. 68) zařazuje tyto klasifikátory do skupiny „substitutivní

⁵⁵ Taub (2000) píše o „nástrojích ikoničnosti“, ačkoli o ikoničnosti tvrdí, že ta je výsledkem motivovanosti. Se zřetelem k této práci je tento termín upraven na „vizuálně motivované...“

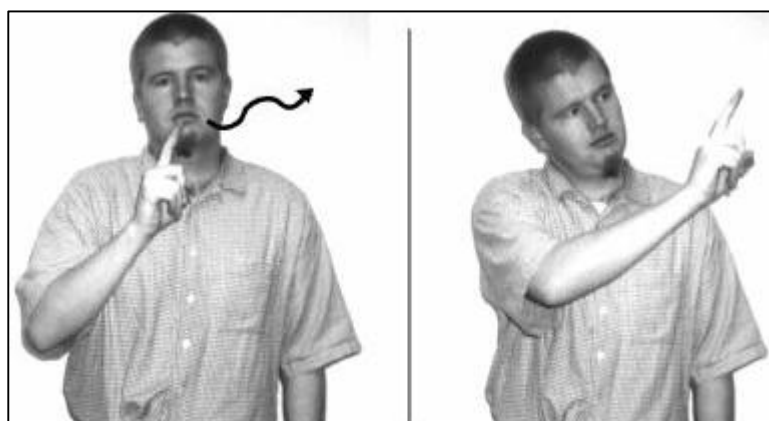
⁵⁶ Artikulátory se rozumí ruce, hlava, tělo, horní část obličeje (obočí, pohled, víčka), nos, ústa a tváře, brada a jazyk. Tyto artikulátory mohou být využívány současně (simultánně) a každý svým dílem přispívá k utváření významu sdělení, viz manuální a nemanuální nosiče.

zobrazení“. Taub tyto motivované prostředky označuje jako prostředky typu tvar za tvar (*shape-for-shape*).

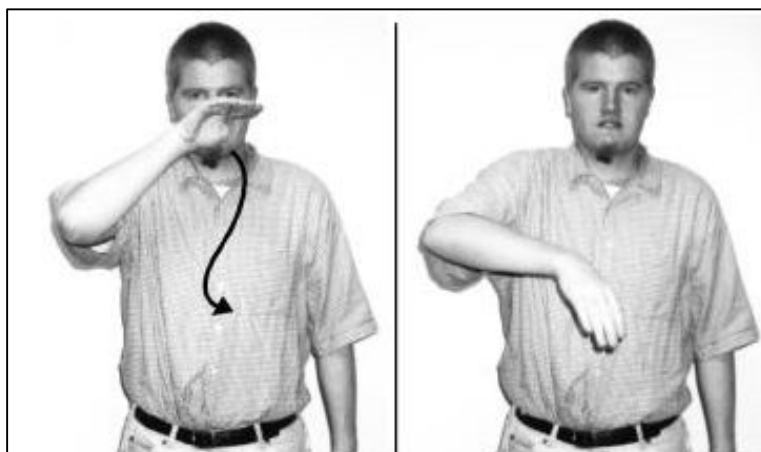
Obrázek 11: Klasifikátorové tvary rukou informující o tvarové struktuře referenta. Vlevo klasifikátorový tvar ruky referuje o ČLOVĚKU [posun DVĚ NOHY] tvar ruky zastupuje DVĚ NOHY, resp. OSOBU.

3. Pohyb artikulátorů (pohyb artikulující ruky) reprezentuje pohyb referenta. Příklad: pohybující se klasifikátorový tvar ruky označující OSOBU (obr. č. 12; Taub, 2000). Skupina zahrnující tyto prostředky je motivovaná pohybem (*path*).

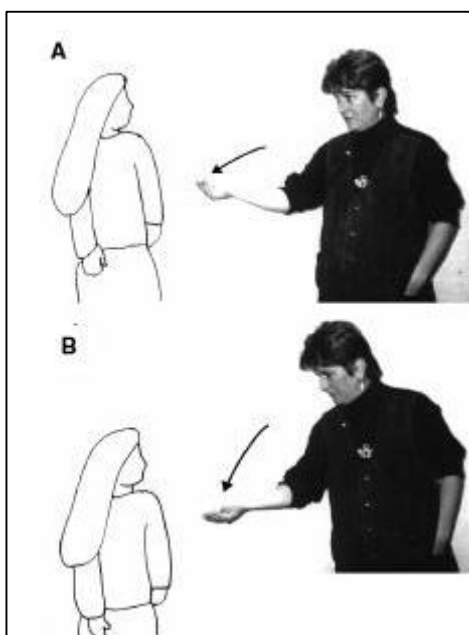
Obrázek 12: na obrázku je znázorněn jeden z klasifikátorových tvarů ruky referující o OSOBE. Ve spojení s pohybem referuje tento klasifikátor o POHYBUJÍCÍ SE OSOBE.

4. Artikulátory ve spojení s pohybem (tvary pohybující se artikulující ruky) reprezentují tvar referenta nebo jeho část. Příklad: STŮL, DŮM, BRÝLE, SLON (obr. č. 13; Taub, 2000). Tento typ motivovanosti je kombinací typů, které Taub charakterizuje jako tvar za tvar (*shape-for-shape*) a pohyb za pohyb (*path-for-path*).

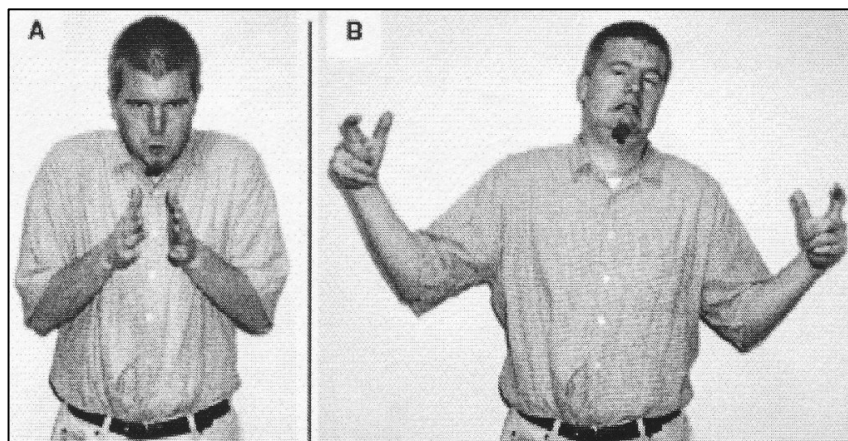
Obrázek 13: znak SLON. Artikulace ruky „kopíruje“ chobot označovaného „slon“.

5. Umístění entit ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v reálném (mentálním) prostoru (srov. Engberg-Pedersen, 1993). Příklad: artikulační projekce znaku DÁT [MU/JÍ] může být motivována v parametru pohybu skutečnou tělesnou výškou referenta. Ta samá projekce téhož znaku může být motivována jinak – menší tělesnou výškou referenta (obr. č. 14, Taub; 2000). Tento typ motivovanosti je Taub označen jako prostor za prostor (*space-for-space*).

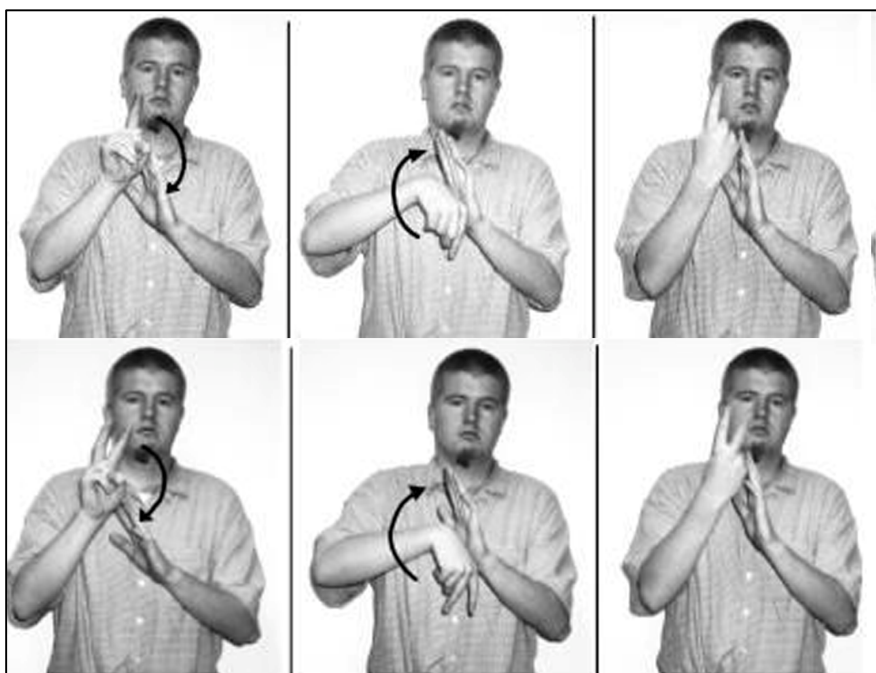
Obrázek 14: nahoře (část A) je znázorněna „projekce“ znaku DÁT [MU/JÍ], motivovaná skutečnou tělesnou výškou referenta. Dole (část B) je artikulační projekce znaku motivována menší

6. Velikost artikulátorů (například intenzita natažení dlaně nebo roztažení prstů artikulující ruky) reprezentuje velikost referenta, jak absolutní, tak i relativní (obr. č. 14; Taub, 2000). Taub ji označuje jako motivovanost typu velikost za velikost (*size-for-size*).

Obrázek 15: velikost artikulátorů (umístění a orientace rukou) referují o velikosti referenta. Vlevo je označované MALÝ, vpravo je označované VELKÝ – OBROVSKÝ. Nemanuální složka označujícího (pohyby rtů, tváří, pozice trupu) zde hraje důležitou roli.

7. Počet artikulátorů (počet prstů artikulující ruky) reprezentuje počet referentů (obr. č. 16; Taub, 2000). Tento typ motivovanosti charakterizuje Taub jako typ číslo za číslo (*number-for-number*).

Obrázek 16: v horní části obrázku vidíme, že označující referuje o JEDNÉ HODINĚ [JEDNA HODINA], zatímco dole se skrze číselnou inkorporaci referuje o DVOU HODINÁCH [DVĚ HODINY.]

8. Časová souslednost výpovědi ve znakovém jazyce je výsledným obrazem referované časové souslednosti proběhlé v reálném světě. Zde se propojení s mluvenými jazyky projevuje nejvíce – tento motivační rys je oběma jazykům společný. Taub tuto motivované označuje jako časové uspořádání.

9. Citace označovaného Mluvčí využívá tzv. střídání rolí. Pokud referuje např. o rozhovoru matky s dítětem, má k dispozici prostor, který si rozčlení podle rozmístění matky a dítěte v reálném prostoru. Pokud dítě stojí vlevo, mluvčí se natočí doprava a pohled jeho očí směřuje k pomyslné matce vpravo, a analogicky naopak. Referované entity jsou umísťovány do prostoru z hlediska pohledu neslyšícího mluvčího. Mluvčí může pozměňovat lexikální varianty jednoho znaku. Mluvčí referující o dítěti a matce může artikulovat dětské znaky MATKA, SYN apod.

5.3.2 **Metafora, metonymie a synekdocha jako činitelé vizuální motivovanosti**

Valli, Lucas (2000) a Wilcox (2000) píší, že metafora, metonymie a synekdocha fungují jako činitelé motivovanosti.

V českém znakovém jazyce se označované SLON artikuluje jako označující CHOBOT. Označované „slon“ se tedy označuje něčím, co je významným a výrazným rysem tohoto tlustokožce – chobotem. Jedná se o synekdochu, kde část nahrazuje celek (posun *pars pro toto*).

Označované SKOTSKO se artikuluje skrze označující DUDY (skotské), jejichž typický zvuk je dáván do souvislosti se Skotskem, ačkoli se nejedná o původní skotský, či keltský nástroj. Zde funguje tedy princip jakési asociace, kde jeden referent asociuje druhého referenta – uplatňuje se zde metonymie, která vychází primárně z metafor, např. DLOUHÝ KRK [ŽIRAFY] – ŽIRAFÁ. Užití těchto sémantických tropů je velmi produktivní při vzniku nových pojmenování ve znakových jazycích. Vizuálně motivované znaky označující referenta či referovanou akci velmi často vycházejí z části označovaného referenta nebo z průběhu označované akce, aby o něm/ní referovaly. Tyto sémantické posuny jsou viditelné např. u těchto znaků: ROHY – KRÁVA, ZOBÁK – PTÁK, ČERVENÝ KŘÍŽ – NEMOCNICE apod. (Sutton-Spence, Woll, 1999; srov. Wilcox, 2000).

Znaky mohou být tedy vizuálně motivovány tak, že do své struktury zahrnují typické rysy referenta nebo nějakou dějovou činnost, o níž referují. Například znak KOČKA je motivován tvarem kočičích fousků (v českém, ale i např. v britském a americkém znakovém jazyce). Je motivován tvarovou podobností jisté části referenta – je zde zřejmá metonymická motivovanost (srov. Taub, 2000). Znak KOČKA je možno chápat i jako synekdochu, neboť samotné označované je zastupováno jistou částí sebe sama – fousky objektu, kterým je kočka (Sutton-Spence, 2005).⁵⁷

Tento izomorfismus jde napříč všemi znakovými jazyky, ale ty mohou referenta „uchopovat“ různě. Nejen z pohledu tvarové, ale i třeba pohybové nebo velikostní motivovanosti. Znak může být tedy původně vizuálně motivovaný, ale nakonec je mezi označujícím a označovaným arbitrární vztah. Například znak ČAJ v českém znakovém jazyce (a i britském znakovém jazyce) je vizuálně motivován aspekty držení a pohybu, jakými se obvykle upijí čaj, zatímco v americkém znakovém jazyce je motivován jiným pohybem napodobujícím louhování čajového sáčku v hrníčku. Český a britský znak KÁVA je motivován obdobně – aktem pití, přičemž je zdůrazněn aspekt držení, uchopení objektu – šálku. V brazilském znakovém jazyce je artikulace tohoto znaku vizuálně kódována obdobně, ale s jedním rozdílem, který vyplývá z odlišnosti kultur tří zemí, ve kterých se zmíněné znakové jazyky

⁵⁷ Srov. Valli, Lucas (2000). Vizuální motivovanost lexému znamená, že lexém je v zásadě ikonou nebo obrazem určitého vybraného aspektu znázorňující označovanou entitu nebo jí doprovázenou dějovou činností. Autoři zde mluví o ikoničnosti, v jejich díle se termín vizuální motivovanost vůbec neobjevuje.

vyskytují. České a britské šálky kávy jsou tvarově větší, zatímco brazilské šálky jsou poměrně maličké. Tento tvarový rozdíl je založen primárně na základě jakési kulturně-antropologické motivaci.

Miles (1988) píše o vizuálně motivovaných znacích jako o „obrazových znacích“ (*pictorial signs*; srov. Kyle, Woll, 1985) „vizualizující“ významy určitých skutečností na základě věcné nebo vnější podobnosti. Sutton-Spence, Woll (1999) podotýkají, že metonymie a synekdocha hrají hlavní roli v procesu tvoření nových (vizuálně) motivovaných znaků, metaforicky motivované znaky tvoří druhou, podstatnou část v procesu lexikalizace.

O procesu nepřímé, zprostředkované motivace (transpozice a apelativizace) v pojmenovacích procesech českého jazyka píše zajímavě Kuba (2000). Uvádí příklady metonymických posunů aplikovaných v oblasti propriálních názvů např. metonymické posuny např. ve směru objevitel – věc objevená (*konstruktér hrabě von Zeppelin-motorová letadla zepelíny*), ose místní jméno – předmět (*Manila jako provaz-Manila jako hlavní město Filipín*), internacionalismy (*generál Henry Havelock-havelock jako dlouhý pánský plášť bez rukávů s pelerínou*). Ve znakových jazycích je využití těchto posunů velmi produktivní záležitostí. Znak NAPOLEON využívá typického pohybu ruky, kterou si Napoleon Bonaparte zasouval do vesty. Podobný příklad uvádějí i Sutton-Spence, Woll (1999, s. 235) na příkladu ADMIRÁL NELSON, kde označující je artikulováno rukou zastupující pásku přes oko, neboť tento slavný admirál skutečně přišel o oko (a ruku) v jedné z námořních bitev.

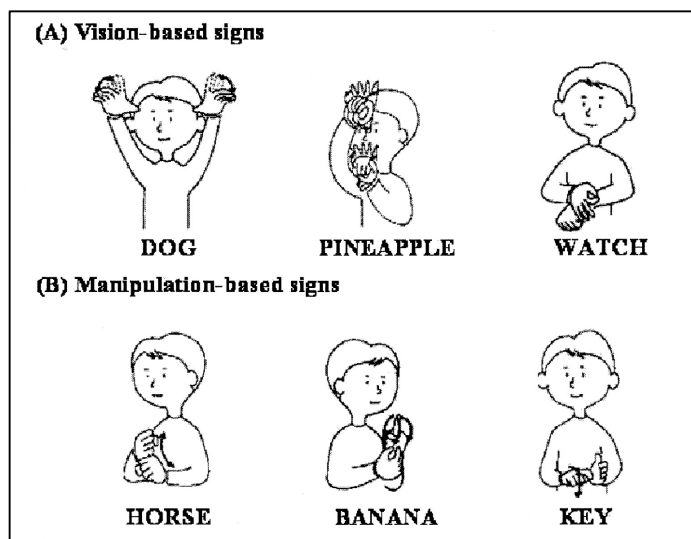
5.4 Typy vizuálně motivovaných znaků

Mnoho lingvistů znakových jazyků se snažilo popsat struktury deskriptivních – vizuálně motivovaných znaků. Snad nejnámější klasifikací těchto znaků je ta od Marka Mandela (1977, viz podkap. 5.4.2). Mnozí lingvisté uvádějí, že deskriptivní znaky jsou motivované označovanou skutečností nebo označovaným dějem. Tuto motivovanost charakterizují Chiu a kol. (2004) jako tzv. vision-based signs a tzv. manipulation-based signs.

5.4.1 Vision-based signs a manipulation-based signs

Chiu a kol. (2004) rozdělili vizuálně motivované znaky tchajwanského znakového jazyka do dvou podtypů⁵⁸. Vision-based signs (nebo perception-based signs) je možno označit za znaky motivované tvarovou charakteristikou referenta či jeho konturami (viz výše znak KOČKA), které zrak mluvčího vnímá. Manipulation-based signs (nebo production-based signs) jsou znaky motivované motorickou činností či manipulací s referovaným objektem (obr. č. 17; Chiu a kol., 2004):

⁵⁸ Zkoumali i neurolingvistické procesy v mozku při artikulaci vision-based signs a manipulation-based signs. Při aktivaci předcházející artikulaci těchto znaků ukazovala tomografie snímaných mluvčích červené oblasti v oblasti obou hemisfér koncového mozku (tzv. telencepalon; evolučně nejmladší, mají jej jen savci), a to v přední a níže umístěné části čelního laloku a v předonožší části spánkového laloku (2004).

Obrázek 17: v horní polovině obrázku jsou vidět znaky motivované vizuálně tvárovou charakteristikou referenta, v dolní polovině obrázku jsou k vidění znaky vizuálně motivované manipulací s referentem,.

Oba podtypy vizuálně motivovaných znaků využívají metafory, metonymie a synekdochy. Znak PES (DOG) je motivovaný metonymicky, znak PINEAPPLE (ANANAS) je motivovaný metaforicky, znak HODINKY (WATCH) je motivovaný metonymicky. Znak KŮŇ (HORSE) je motivovaný metonymicky, znak BANÁN (BANANA) je motivovaný metonymicky, znak KLÍČ (KEY) je motivovaný též metonymicky.

5.4.2 Vizuálně motivovaný znak substitutivní nebo virtuální povahy

Lingvista Mandel (1977, Wilcox, 2000)⁵⁹ se domníval, že ikoničnost⁶⁰ je prezentována nejvýrazněji těmi prostředky, které jsou k referentům vztaheny tzv. metonymicky – na základě vnitřní souvislosti. Jako příklad uvádí znak amerického znakového jazyka THINK (PŘEMÝŠLET), kde artikulace znaku je prováděna dotknutím se čela nataženým ukazováčkem a kde čelo je zástupcem pro vyjádření asociací mozek – myšlenka. Ve skutečnosti ale popsal tzv. metaforické vyjádření vztahu označujícího a označovaného, nikoliv metonymické. Metaforické vyjádření vztahu mezi oběma složkami znaku tvoří vedle metonymie základ tzv. substitutivního vyobrazení (*substitutive depiction*), kde artikulující ruka nebo jiná část těla (ve znakovacím prostoru) reprezentuje referovaný denotát, takovým znakem je již zde uvedený příklad z amerického znakového jazyka – znak STROM.

Mandel též zdůrazňuje, že ikonické znaky mohou mít vedle substitutivní funkce i tzv. funkci virtuální, kde ruce artikulují, „vykreslují“ v prostoru před sebou obraz referenta. Např. v případě znaku amerického znakového jazyka MÍČ⁶¹ ruce zastupují KULATÝ PŘEDMĚT [MÍČ]. Substitutivní a virtuální motivovanost jsou výsledkem tzv. vizuálního kódování – procesu, kdy do referujících struktur znakového jazyka jsou zahrnovány tvarové a pohybové vjemy okolního světa. Referent může být motivován i deixí, např. části těla, př. znaky NOS, OČI nebo abstraktní pojmy, př. znak MYSL –

⁵⁹ Srov. Sutton-Spence, Woll (1999).

⁶⁰ V souvislosti s odkazem na Mandela je zde ponechán termín *ikoničnost*.

⁶¹ Artikulace tohoto znaku je totožná s artikulací znaku MÍČ českého znakového jazyka.

poukázáním na hlavu, kde mysl „sídlí“ (Wilcox, 2000). Podle Mandela (1977) je přímá deixe chápána jako uvedení referenta (Taub, 2000).

Toto přímé odkazování mohou slyšící mluvčí pociťovat jako poněkud primitivní způsob tvoření znakové zásoby, ačkoli tento slovtvorný postup je pro všechny znakové jazyky logickou volbou (Wilcox, 2000; srov. Chiu, 2004).

Mandel vydělil tyto dva typy znaků motivovaných⁶²:

- **předváděním** samotného referenta nebo referované akce – předváděcí znaky (presentable signs).
- **zobrazením**, vykreslením referenta do prostoru před mluvčím (virtual depiction) nebo modifikací tvaru ruky, která se stává de facto referentem samotným (substitutive depiction).

Ulrike Zeshan vyděluje typy vizuálně motivovaných znaků pro indo-pákistánský znakový jazyk dle Mandelovy klasifikace (1977, cit. 2000, 51-52)⁶³ takto:

Znak:	Motivovanost:
TĚLO	Přímá motivovanost; označování odkazováním (deixi) ⁶⁴ ;
ROZUMĚT	Metaforická motivovanost; označování odkazováním (deixi) – konceptem je HLAVA JE NÁDOBA (MYŠLENEK).
PTÁK	Substitutivní zobrazení; prsty zobrazují (zastupují) zobák ptáka. Motivovanost vyplývá z metonymie, resp. synekdochy (zobák je částí ptáka, zobák jako pták samotný). ⁶⁵
STŮL	Virtuální vyobrazení, pomyslné linie či kontury stolu vykresluje mluvčí do prostoru před sebou + abstraktní koncept zapojující metonymii. ⁶⁶
PSÁT (NA PSACÍM STROJI)	Pantomimická prezentace reálné akce, izomorfismus s reálným dějem. Vztah mezi označujícím a označovaným PSÁT je přímo motivovaný, metonymická motivovanost se manifestuje v označovaném PSÁT NA STROJI nebo PSÁT PEREM (psacím prostředkem).

Mandelovu klasifikaci rozvíjí také Sutton-Spence, Woll (1999). Předváděcí znaky (*presentable signs*) dělí autorky dle typu referenta na znaky předvádějící (*presentable*):

- **objekty** (referent je umístěn v okolí referenta, referován skrze deixi - zájmené deiktické znaky vyskytující se ve všech znakových jazycích: znaky JÁ, TY apod. nebo části těla NOS, UCHO, OKO apod.);

- **akci** (kde tělo je základnou pro předvádění akce) – znaky BOURAT (AUTEM), PLAVAT, UHODIT;

⁶² Srov. Sutton-Spence, Woll (1999).

⁶² Srov. Sutton-Spence, Woll (1999).

⁶³ Příklady jsou převzaté, kromě znaku WRONG (zlo, křivda), který se v českém znakovém jazyce artikuluje jinak. Nahrazují jej znakem STŮL. Níže uvedené příklady znaků lze aplikovat i na český znakový jazyk.

⁶⁴ Srov. Kyle a Woll (1985) „substitutive signs“. Dle Bergman (1982) „přímo motivovaný znak“, srov. Petříčková (2006).

⁶⁵ Srov. Kyle a Woll (1985) „substitutive depiction“.

⁶⁶ Srov. Kyle a Woll (1985) „outline depiction“. Dle Bergman (1982) „přímo motivovaný znak“, srov. Petříčková (2006).

▪ **akci** motivovanou typem jejího provádění – znaky PSÁT, VAŘIT, DÁT INJEKCI, ZATÁHNOUT apod.

Jako příklad substitutivního zobrazení, kde ruce nahrazují referenta uvádějí Sutton-Spence, Woll (1999) příklady znaků britského znakového jazyka: objekty LETADLO, PTÁK, MOTÝL, akce VEČEŘET, KRÁJET. Pro virtuální zobrazení uvádějí tytéž autorky znaky: OKNO, DŮM, SLON (srov. Taub, 2000).⁶⁷

Zcela zvláštní postavení zaujímá skupina znaků, jejichž podoba je motivována metaforicky. Znaky, které vyjadřují abstraktní entity jako např. CÍTIT, MILOVAT, MÍT RÁD apod., mají společné výchozí místo artikulace (trup/hrud')⁶⁸ Optikou metaforické motivovanosti lze vydělit také skupinu znaků, která sdílí stejný tvar ruky a směr pohybu, pokud se vyjadřují k významům z pojmové oblasti dobro vs. zlo, tedy tzv. pozitivní/negativní tvary rukou. Tyto znaky zahrnují tzv. metaforické morfémy nesené závaznými tvary rukou (srov. Sutton-Spence, Woll, 1998; Wilcox, 2000). Pro hlubší pochopení problematiky metaforicky motivovaných znaků a metafor v českém znakovém jazyce lze odkázat k diplomové práci *Metafory v českém znakovém jazyce* (Šůchová, 2007).

5.4.3 *Stupně vizuální motivovanosti a její kontinuum*

Klima a Bellugi ve své publikaci (1979) píší na základě zjištění tří studií o ikoničnosti⁶⁹ v americkém znakovém jazyce, že motivovanost znaků se podle stupně míry označované podobnosti dá zařadit do tří skupin:⁷⁰

▪ **transparentnost**: nejvyšší míra vizuální motivovanosti, ze vztahu mezi označujícím a označovaným lze rozpoznat lexikální význam; tento vztah je průhledný;

▪ **translucentnost**: průsvitná motivovanost, bez předchozí znalosti lexikálního významu znaku nelze vztah mezi označujícím a označovaným označit za natolik silný, aby byl považován za motivovaný;

▪ **opaque** – neprůhlednost, arbitrárnost vztahu, motivovanost mezi označujícím a označovaným je zatemněna, setřena.

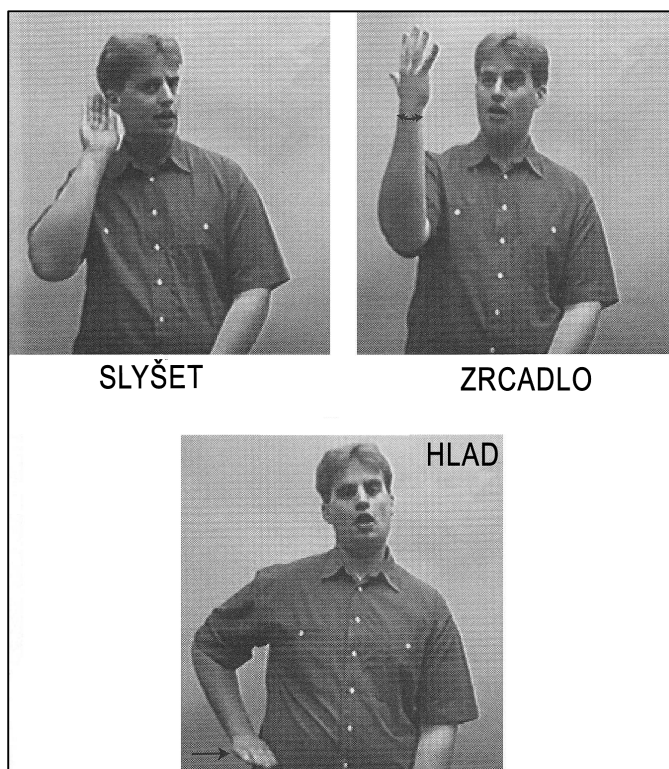
Lingvistky Pizzuto a Volterra se ve své studii (2000, Sutton-Spence, Woll, 1999), již navazují na studii Klimy a Bellugi (viz výše), hlouběji zabývají rozpoznáním stupně vizuální motivovanosti, resp. silou motivačního vztahu k označované skutečnosti. Respondentům, slyšícím a neslyšícím Italům a příslušníkům šesti jiných evropských států, předložily soubor čtyřiceti vybraných znaků italského znakového jazyka. Většině evropských dobrovolníků tohoto výzkumu – jak slyšícím, tak i neslyšícím – bylo srozumitelných jen několik málo znaků. Jako příklad poslouží tyto tři znaky italského znakového jazyka: SLYŠET, ZDRADLO a HLAD (obr. č. 18; Sutton, Spence, Woll, 1999):

⁶⁷ Pro Taub je substitutivní zobrazení motivovaností charakterizovanou jako tvar za tvar (*shape-for-shape*) a virtuální zobrazení je Taub chápáno jako motivovanost typu tvar za tvar (*shape-for-shape*) a pohyb za pohyb (*path-for-path*).

⁶⁸ Srov. Engberg-Pedersen (1993), tzv. „plain signs“.

⁶⁹ Opět zde ponechán tento termín.

⁷⁰ Klima a Bellugi pouštěli v různých ve dvou po sobě jdoucích výzkumech jednu a tutéž videonahrávku o 90 znacích skupinám o deseti slyšících respondentech; v první studii měli slyšící respondenti bez jakéhokoli povědomí o významu znaku určit jeho míru podobnosti s významem (jak moc je transparentní), v té druhé jak měli jiní respondenti s již znalostí významu dotazovaných znaků určit sílu podobnosti mezi znakem a jeho významem; ke svým vyjádřením připojovali vysvětlení. Podobný výzkum provedli i Corazzo a Volterra (1988), kteří do výzkumu zahrnuli i neslyšící respondenty, srov. Pizzuto a Volterra (2000).

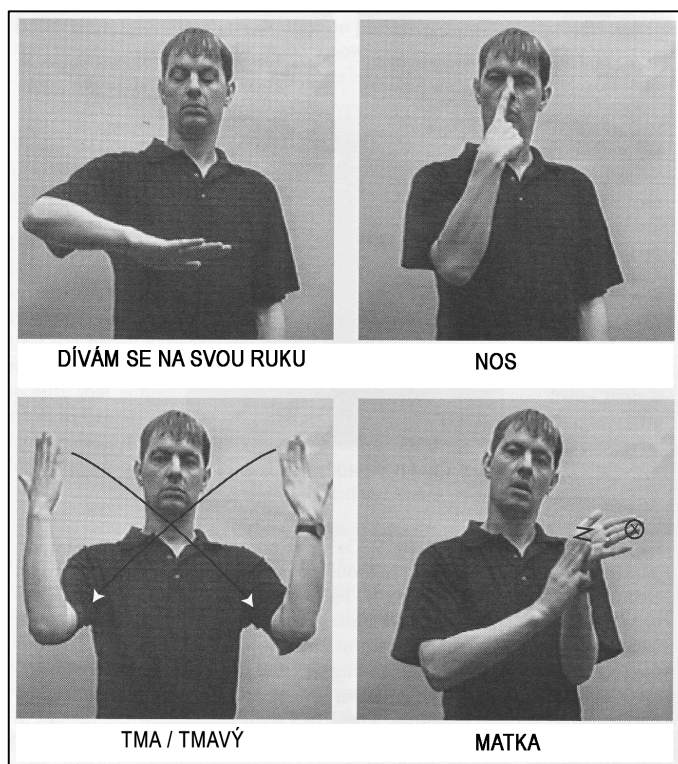

Obrázek 18: vlevo nahoře silně motivovaný znak (transparentní) SLYŠET, vpravo nahoře méně motivovaný znak (translucentní) ZRCADLO, dole uprostřed arbitrární znak HLAD

Neslyšící respondenti pocházející z Evropy rozuměli vizuálně motivovaným znakům italského znakového jazyka mnohem více než evropští slyšící (např. znak ZRCADLO). Pizzuto a Volterra usoudily, že tato schopnost vyplývá z užívání vizuálně-motorického jazyka jakožto mateřského jazyka neslyšících. Finálním a důležitým zjištěním bylo to, že některé znaky italského znakového jazyka byly srozumitelné slyšícím, tedy neznakujícím Italům, ale nikoliv ostatním slyšícím dobrovolníkům z jiných částí Evropy. Tyto znaky byly slyšícími Italy pocíťovány jako něco, co přímo vyrůstá z kořenů italské kultury (např. znak HLAD); tento fakt potvrdil důležitost kulturních reálií coby sémantického rysu vstupujícího do vztahu mezi označovaným a označujícím (srov. Sutton-Spence, 2005).

Na tomto případě lze vysledovat jisté kontinuum vizuální motivovanosti ilustrující její odstupňování dle míry intenzity. Následující obrázek (obr. č. 19; Sutton-Spence, Woll, 1999) s ilustrací znaků britského znakového jazyka je vnitřně strukturován tak, aby bylo možno vysledovat nejvyšší (transparentnost) a nejnižší stupeň (arbitrárnost)⁷¹ vizuální motivovanosti.

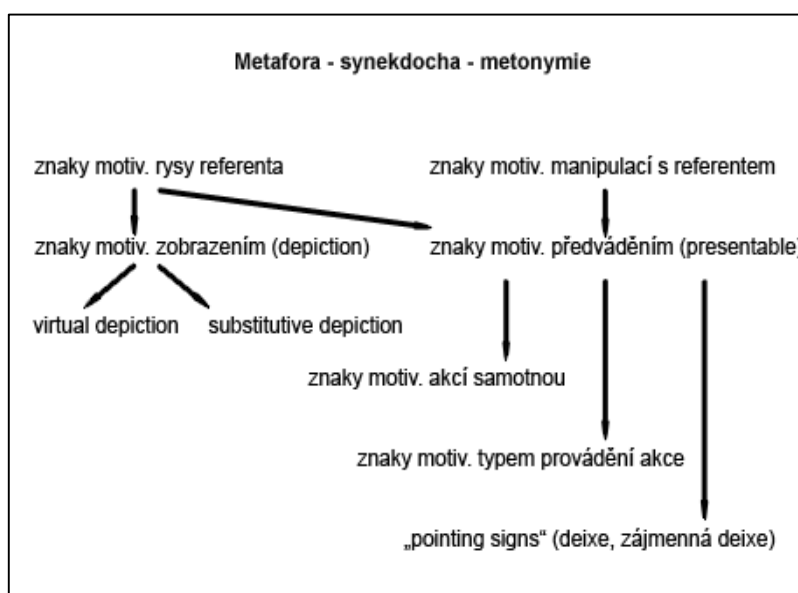
⁷¹ Viz podkap. 7.2.

Obrázek 19: na obrázku ve směru zleva doprava je vidět ilustrace kontinua vizuální motivovanosti. První obrázek vlevo nahoře je silně motivovaný – nevyžaduje žádné doplňující vysvětlení. Vpravo nahoře je obrázek motivovaný přímou deixí; je též transparentní. Vlevo dole je vidět obrázek, jehož motivovanost se stírá; je translucidní. Poslední obrázek

5.4.4 Schematické shrnutí deskriptivních znaků

Autorka na základě výše uvedených zjištění vlastnoručně sestavila a namalovala schéma znázorňující, jak mohou být deskriptivní znaky motivovány rysy označovaného objektu a označované akce.

Obrázek 20: diaaramatické schéma znázorňující tvor vizuální

V celkovém souhrnu by se deskriptivní znaky daly rozdělit na **dvě podskupiny**:

1. Deskriptivní znaky motivované vnější souvislostí – **pohybovou** nebo **tvárovou charakteristikou** označovaného – znaky deskriptivní. Využívají metafory, metonymie a synekdochy. Příklady znaků: již uvedené STROM, ANANAS, MÍČ.

2. Deskriptivní znaky motivované vnitřní souvislostí – **logickou (příčinnou) souvislostí** mezi označujícím a označovaným. Využívají metonymie, příp. synekdochy. Příklady znaků: SKOTSKO – DUDY, NEMOCNICE – KŘÍŽ, SLON – CHOBOT, PAŘÍŽ – EIFFELOVA VĚŽ.

6 Sběr materiálu a respondenti

Sběr materiálu pro výzkum motivovanosti vybraných toponym hlavního města Prahy probíhal samotnou autorkou bez jakékoli pomoci více jak rok, a to od listopadu 2008 do prosince 2009. Neslyšící respondenti byli osloveni na základě kontaktu e-mailem, sociální sítí Facebook nebo osobním kontaktem založeným na známosti. Výzkum se zaměřil na 57 názvů hodonym – stanic pražského metra. Tato hodonyma byla vybrána na základě několika kritérií, které jsou popsány níže.

6.1 Kritérium pro výběr zkoumaných a analyzovaných toponym

V Praze se nachází přes 200 hydronymních objektů (některé objekty se svým propriálníním pojmenováním shodně překrývají, např. Jinonický potok i Jinonický rybník, nádrž Džbán i útvar Džbán. Číslo je ale vyšší; nejsou počítány studánky, bažiny, mokřady atd. (Lesy hl. m. Prahy, 2006)

Jen významných geologických lokalit, spadajících do kategorie oronym, se zde nachází 70 objektů (Česká geologická služba, 2010). Agronymní objekty lze těžko vysledovat, veřejná databáze Českého statistického úřadu uvádí, že zemědělská i nezemědělská plocha hlavního města Prahy čítá 50 tisíc hektarů, ale přesný počet těchto územních statistických jednotek neuvádí vůbec. Je tedy zbytečné se jimi zabývat, některé plochy nemusí mít žádné anoikonymní pojmenování a logicky si lze i domyslet, že ani slyšící Pražané neznají jména těchto ploch, pokud se jimi přímo z hlediska své profese nezabývají.

Celkové množství hodonym není možno určit, protože, jak uvádějí Lašťovka, Ledvinka a kol. (1998), ne všechna veřejná prostranství mají svůj název. Celkový počet jimi zpracovaných názvů činí 6513! O počtu autobusových a tramvajových a vlakových zastávek netřeba se rozepisovat.⁷² I přes tento stručný výčet je jasné, že oblast pražských toponym je velmi rozsáhlá a není možno ji zpracovat v rámci jedné bakalářské práce.

Pražskými choronymy, tedy administrativně vymezenými územními jednotkami jsou městské části, správní obvody a katastrální území. Praha má velmi složité administrativní dělení, oficiálně se na jejím území vyskytuje deset městských částí, 22 správních obvodů a 112 katastrálních částí, neboli obcí.

Co se týče oikonym – na Útvaru rozvoje hlavního města Prahy bylo autorce sděleno (Filipová, 2009, osobní sdělení), že na otázku, kolik je v Praze sídlišť, nelze jednoznačně odpovědět. Některá sídliště nemají totiž status urbanistické sídelní jednotky a velmi těžko lze určit, kdy ji dané sídliště má, nebo nemá. Ing. arch. Filipová laskavě poskytla k nahlédnutí seznam oficiálně „uznaných“ sídlišť – tento seznam čítal kolem 40 položek (max. 40 potenciálních znaků), což je pro účely této práce již poměrně vysoké číslo.

Tato vysoká čísla předurčující tedy i vysoký počet zkoumaných znaků vedla k selekci zkoumaných toponym na základě určitých parametrů akcentujících svět neslyšících lidí a jejich jazyk. Základním vodítkem pro stanovení souboru zkoumaných toponym bylo zamyšlení, jaké toponymické objekty mohou neslyšící, bydlící, žijící, či jinak v Praze pobývajícím nejčastěji pojmenovávat?

⁷² Vlakové zastávky, resp. stanice v Praze se svým pojmenováním kryjí s názvy stanic metra či městských částí, které jsou v této práci zohledněny.

Nejrychlejším a nejefektivnějším prostředkem dopravy je v Praze bezesporu metro, v okolí jehož stanic se nachází mnoho důležitých objektů plnících různé účely.

Poměrně zajímavým jevem je seskupování institucí důležitých pro Neslyšící (školy, vzdělávací instituce, organizace zaměřené na ně) u jednotlivých stanic trasy B: komplex škol v Radlicích – *Radlická*, komplex škol na Smíchově; Automotoklub neslyšících Praha – *Anděl* (o němž je známo, že je obecně místem setkávání Neslyšících), komplex škol v Ječné – *Karlovo náměstí* (i *I. P. Pavlova*), Pevnost, o. s. – *Vysočanská*, Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o. s. – *Českomoravská*, APPN, o. s. – *Palmovka*, Česká unie neslyšících, ústředí – *Náměstí Republiky*, Česká unie neslyšících, oblastní organizace Praha – *Náměstí Republiky*, Svaz neslyšících a nedoslýchavých ČR – *Florenc* i *Křížkova*, ASNEP a FRPSP – *Stodůlky*. Tento jev je víceméně náhodný, i když u některých výše jmenovaných objektů (mimo školy) je možné vyslovit hypotézu, že byly na trasu B lokalizovány záměrně s ohledem na existenci škol v Radlicích, na Smíchově a v Ječné. Toto je však pouhá hypotéza, jejíž ověření přesahuje rámec této práce.

Z toho důvodu bylo stanoveno, že motivovanost toponym hlavního města Prahy se bude zkoumat na vzorku vybraných hodonym, jimiž jsou stanice metra.

6.2 Průběh sběru jazykového materiálu

Sběr materiálu probíhal v podstatě smíšením dvou metod: metodou řízených rozhovorů s neslyšícími respondenty a metodou elicitace. Úkolem řízených rozhovorů bylo uvolnit neslyšící respondenty a částečně zabránit tzv. subordinačnímu posunu, úskalí typickému pro elicitaci.⁷³ Po oficiálním kontaktu a domluvě byl s respondenty na dohodnutém místě navázán rozhovor o městské hromadné dopravě v Praze, o jejich vztahu k ní, o četnosti jejího používání apod. Respondenti byli tázáni i na své bydliště a pracoviště a na dopravu v jejich okolí.

Neslyšícím respondentům byl předložen seznam stanic pražského metra, a to buď formou písemného seznamu, anebo předložené mapy metra. Respondenti si sami mohli vybrat, kterou formu upřednostní. Někteří respondenti, kteří měli poměrně vřelý vztah k pražské dopravě, se sami nabídli, že si pokusí vybavit sled stanic tak, jak je řazen ve skutečnosti. Tyto stanice pak označí těmi znaky, které běžně užívají. Ve své paměti si promítali jízdu metrem a vybavovali si stanice, jejichž znaky v českém znakovém jazyce artikulovali. Pokud pro určitou stanicu neznali pojmenování, odpovídali „*Nevím*“. Toto opatření šetřilo čas obou stran a videozáznam se poté lépe analyzoval.

Ostatní respondenti si vybrali buďto mapu, nebo písemný seznam (byl více upřednostňován); zde byla úskalí elicitace více než zřejmá. Zároveň byli požádáni, aby si předem přečetli seznam stanic metra. Ta hodonyma, pro něž pojmenování neznali, si v seznamu přeškrtnuli. Prostředkem, kterým by se dalo vyhnout úskalí elicitace, se zdají být fotografie stanic metra. Tohoto prostředku bylo využito třikrát a bezvýsledně. Mnohé stanice metra jsou vzhledově poplatné době vzniku (tehdejší ideologii) a jejich architektura se od sebe příliš neliší, takovými příklady jsou stanice na trase A: *Želivského*, *Flora*, *Jiřího*

⁷³ Zkoumaný neslyšící respondent může mít pocit, že jeho znaková zásoba či znakový jazyk jsou nedostatečné, a proto pojímá svůj jazyk v daný moment jako jazyk s „nižším statutem“ (méněcennější / méněcenný jazyk). Následně svůj projev přizpůsobuje jazyku zkoumajícího, který je slyšícím uživatelem jazyka s „vyšším statusem“.

z Poděbrad.⁷⁴ Stanice Dejvická se respondentům pletla se stanicí Strašnická. Několik respondentů uvedlo, že fotografie nepotřebují, že se metrem pohybují dennodenně.

Pokud se stalo, že si respondent na podobu označujícího pro přeškrtnuté hodonymum vzpomněl, byl tento znak nasnímán dodatečně. Někteří respondenti se pokoušeli vymýšlet návrhy pro dosud neexistující pojmenování. Mnozí respondenti často neznali znak pro danou označovanou stanici (analýza videozáznamů nejistota v artikulaci, tápající pohled a často přidaný znak NEVÍM). Tato skutečnost byla klasifikována jako absence znaku pro označovanou stanici metra.

6.3 Technické zpracování získaného materiálu a jeho finální podoba

Pro natáčení výpovědí respondentů byla využívána digitální kamera. Zaznamenávaly se jí také doplňující rozhovory autorky s několika respondenty, pokud to bylo v danou chvíli zapotřebí. Veškeré natáčení se konalo na území hlavního města Prahy. Shromážděný videomateriál s promluvy respondentů byl nejprve sestřihán pro účely analýzy tak, že podstatné rušivé prvky (přechyby, dlouhá zamýšlení se, chyby, přítomnost nežádoucích osob apod.) byly téměř eliminovány. Na základě těchto sestřihů se prováděla analýza, jejíž výsledky zachycuje druhý, finální videomateriál. Tento materiál byl též sestřihán, a to tak, že vznikly jednotlivé videoklipy; kde jeden videoklip představuje jeden znak. Pokud byli zachyceni např. tři označující pro jednu označovanou stanici, obsahuje složka pro danou stanici tři videoklipy. Finální videomateriál je uložen na DVD nosiči, který je součástí této práce. Pro stříhací úpravy videomateriálu bylo využito softwaru Windows Movie Maker. Sestřihané videoklipy byly komprimovány a uloženy ve formátu MPEG-4, který je podporován většinou DVD přehrávačů. V práci se také vyskytují fotografie, které zachycují jen ty znaky, jejichž výběr je zdůvodněn v kapitole 7. Pro úpravy fotografií bylo použito softwaru Adobe Photoshop CS4 a Microsoft Office Word 2003. Pro vytváření tabulek v praktické části práce bylo použito programu Microsoft Office Excel 2003.

O demonstraci znaků viditelných na přiloženém DVD nosiči byl požádán tzv. finální figurant. Tento figurant je Neslyšící a všechny excerptované a analyzované znaky artikuloval v jeden čas na jednom místě. Dalším důvodem využití figuranta je i to, že většina neslyšících respondentů si nepřála být viděna na výsledném materiálu.

6.4 Respondenti

Celkem byly vyzkoumány znaky od 24 Neslyšících⁷⁵ respondentů obojího pohlaví. Stanovena byla tato kritéria:

Mateřským jazykem respondentů měl být primárně český znakový jazyk. Toto pravidlo bylo však v jednom případě porušeno, když se autorka této práce dotazovala CODA tlumočnice.⁷⁶ Ta byla vzhledem ke svému věku (přes 70 let) a svým zkušenostem cenným zdrojem znaků, o jejichž existenci

⁷⁴ Viz Nekula (2008).

⁷⁵ Neslyšící zde v této práci jsou podle kulturní definice příslušníky komunity Neslyšících v ČR, kteří sdílejí společnou kulturu, zkušenosti a především jazyk – český znakový jazyk. Z medicínského hlediska je neslyšícím ten, kdo s ani největším zesílením zvuku neslyší nic a jehož hluchota je chápána jako něco, co je nutno vyléčit, odstranit, eliminovat. Srov. Hrubý, (1997; Strnadová, 1998; cit. Redlich, 2003). Toto hledisko však není zde bráno v potaz.

⁷⁶ CODA tlumočnick – slyšící tlumočnick mající neslyšící rodiče.

mnoho neslyšících nemá tušení (jak bylo zjištěno), nebo je vůbec nepoužívá. S touto ženou bylo komunikováno v českém jazyce tak, že ona svůj mluvený projev doprovázela artikulací znaků pro daná urbanonyma, o kterých v daný moment hovořila.

Původní záměr byl ten, aby všichni dotazovaní respondenti byli neslyšící lidé z neslyšících rodin. Od tohoto záměru bylo po konzultacích s vedoucí práce upuštěno, neboť by se ještě více zúžil vzorek potřebný k získání materiálu, což by mohlo vést k neobjektivním závěrům. Neslyšící respondenti byli otazováni bez ohledu na příslušnost k slyšící/neslyšící rodině.

Dalším kritériem bylo pole působnosti kladené do Prahy, resp. do kraje Hlavní město Praha. To znamenalo, že respondenti nemuseli mít trvalé bydliště v Praze. Stačilo, aby Prahu jinak důvěrně znali (přátelé, příbuzní, práce, bydlení v podnájmu, studium) a využívali její MHD. Stávalo se ale, že někteří dotázaní Neslyšící (studenti oboru ČNES) se odmítli zapojit do výzkumu s tím, že nejsou z Prahy, ale odjinud, a že moc znaků pro příslušná toponyma neznají. Většina respondentů ale nakonec pocházela převážně z Prahy (18 respondentů).

Důležitou roli nehrály faktory věk a vzdělání. Jak již bylo zmíněno, cílem výzkumu bylo nashromáždit co nejvíce znaků či jejich variant pro vybraná toponyma, nikoli zkoumat odchylky v artikulacích znaků na základě regionálního a věkového faktoru. Během výzkumu se ukázalo, že neexistuje přímá úměra: vyšší vzdělání – vyšší míra znalosti znaků pro požadovaná toponyma. Respondentova znalost či povědomí o toponymech a jejich označení v ČZJ naprosto nesouvisely ani se vzděláním, ani s věkem.

Nejvíce je zastoupena nejmladší věková skupina. Tato selekce se udála náhodně, jednalo se o sloučení několika faktorů (věkovi soupeřníci, kontakty, ochota, vstřícnost, lepší mobilita). Pokud by bylo třeba řešit pro účely výzkumu věkovou rozrůzněnost a vyvozovat z toho nějaké závěry (míra znalosti znaků vs. věk), tabulka by vypadala zcela jistě jinak. Jak je zmíněno, přímá úměra: vyšší vzdělání = vyšší míra znalosti znaků pro požadovaná toponyma se neprokázala, ačkoli se autorka původně domnívala, že by tomu tak mohlo být. Tento fakt by se dal vysvětlit mnoha souvislostmi, tedy nejen vzděláním, ale i faktory jako působení rodiny, zkušenosti, volní potenciál, míra talentu atd. Tím se ale tato bakalářská práce nezabývá, neboť řešení této problematiky by přesáhlo stanovenou mez této diplomní práce. Cílem výzkumu bylo získat co největší soubor toponymních znaků, jejichž motivovanost by se pro účely této práce zkoumala a objasňovala co nejlépe.

Níže je uvedena přehledná tabulka (tab. č. 1) s přehledem věkového složení respondentů a jejich krajské příslušnosti.

Věková kategorie	Počet respondentů v každé věkové kategorii	Krajská příslušnost Praha	Mimopražská krajská příslušnost
20-35	16	11	1-Brno, 1 - Zlín, 1 -Hradec Králové, 3 - Ústí n. Labem
36-45	2	1	0
46-55	1	1	0
56-65	2	2	0
66-75	2	2	0
76-85	1	1	0
Celkem:	24	18	6

Tabulka 1: rozložení respondentů dle věkové a krajské příslušnosti

Ve „harmonogramní“ tabulce jsou respondenti uvedeni jménem a pod číslem ilustrujícím chronologii pořadí jejich natáčení. Z již zmíněných důvodů nejsou zde uvedena jejich jména, nýbrž čísla a kraj existenčního působení (tab. č. 2):

Respondent-č.	Krajská příslušnost	Respondent-č.	Krajská příslušnost
1	Praha	14	Praha
2	Praha	15	Praha
3	Praha	16	Praha
4	Praha	17	Praha
5	Praha	18	Zlín
6	Praha	19	Praha
7	Praha	20	Praha
8	Ústí nad Labem	21	Praha
9	Praha	22	Ústí nad Labem
10	Praha	23	Hradec Králové
11	Praha	24	Praha
12	Ústí nad Labem	25	Praha
13	Brno		

Tabulka 2: seznam respondentů řazených a číslovaných dle chronologie natáčení s přihlédnutím ke krajské příslušnosti

6.5 Přehled stanic metra

Na území hlavního města Prahy se v současnosti vyskytuje celkem 57 stanic metra. Tyto stanice jsou lokalizovány na třech trasách: A, B, a C. Nejstarší je trasa C, jejíž první úsek I.C byl uveden do provozu roku 1974

6.5.1 Trasa A

Jedná se o nejkratší trasu pražského metra. Zahrnuje 13 stanic.

Depo Hostivař – Skalka – Strašnická – Želivského – Flora – Jiřího z Poděbrad – Náměstí Míru – Muzeum – Můstek – Staroměstská – Malostranská – Hradčanská – Dejvická.

6.5.2 Trasa B

Nejdelší trasa pražského metra, zahrnuje 24 stanic:

Černý Most – Rajska zahrada – Hloubětín – Kolbenova – Vysočanská – Českomoravská – Palmovka – Invalidovna – Křížíkova – Florenc – Náměstí Republiky – Můstek – Národní třída – Karlovo náměstí – Anděl – Smíchovské nádraží – Radlická – Jinonice – Nové Butovice – Hůrka – Lužiny – Luka – Stodůlky – Zličín.

6.5.3 Trasa C

Její trasa se ze severu stáčí na jih, metro na ní projíždí 20 stanicemi:

Háje – Opatov – Chodov – Roztyly – Kačerov – Budějovická – Pankrác – Pražského povstání – Vyšehrad – I. P. Pavlova – Muzeum – Hlavní nádraží – Florenc – Vltavská – Nádraží Holešovice – Kobylisy – Ládví – Střížkov – Prosek – Letňany.

6.6 Pražská toponyma ve slovnících českého znakového jazyka a znakové řeči

V České republice zatím neexistuje ucelený slovník pražských toponym, nebylo tedy možné porovnávat elicítované znaky. Zmínky o některých toponymech lze nalézt v bakalářské práci Matuškové (2008, s. 37), kde popisuje znaky MODŘANY, STODŮLKY, PROSEK, STŘÍŽKOV z hlediska problematiky tvoření kalků. Znak MODŘANY uvádí jako motivovaný kalk vzniklý odvozováním od základového slova – znaku MODRÝ, znak PROSEK charakterizuje jako kalk motivovaný odvozováním od základového slova – znaku PROSIT, znak stodůlky motivován doslovným překladem a odvozením od významů STO + DŮLKY. Poslední jmenované STŘÍŽKOV je též motivovaným znakem odvozeným od základového slova – znaku STŘÍHAT. Uvedené poznatky Matuškové byly pro tuto práci poměrně užitečným vodítkem.

V letošním červencovém čísle časopisu Gong byly zveřejněny fotografie znaků označujících vybrané stanice metra A. Podle V. Chladové (osobní sdělení, 2011) vycházejí tyto znaky ze souboru „dohodnutých“ znaků, které používají neslyšící moderátoři Zpráv v českém znakovém jazyce. Moderátoři mají k dispozici fotografie znaků pro stanice metra na trasách A, B, a C, které mají být v Gongu postupně uveřejňovány. Již na začátku výzkumu byl autorkou jeden z moderátorů Zpráv

požádán o konzultaci v této oblasti. K setkání nedošlo, ale na dotaz, zdali je možné vidět CD-ROM se souborem těchto znaků (bylo řečeno, že jej mají k dispozici), bylo odpovězeno, že není.

7 Klasifikace a analýza vybraných hodonym

Vybraná hodonyma – názvy stanic pražského metra budou analyzována prostřednictvím tabulek. V praktické části je celkem

Tabulka číslo 3 prezentuje počet označujících (tj. znaků) pro příslušnou označovanou stanici metra.

Tabulka číslo 4 prezentuje typy motivačních vztahů mezi označujícím (tj. znakem) a danou označovanou stanici metra. Motivační vztahy byly klasifikovány podle Supalovy klasifikace doplněné o Kuchařové klasifikaci popsané v podkap. 5.1. Tato souhrnná klasifikace je doplněna o dvě podskupiny deskriptivních znaků, které jsou uvedeny v podkapitole 5.4.4:

- Arbitrární: pro účely této práce jsou v tabulkách praktické části označeny jako typ A;
- Znaky motivované mluveným (většinovým) jazykem: v tabulkách praktické části jsou označeny jako typ B1;
- Znaky motivované mluveným (většinovým) jazykem: v tabulkách praktické části jsou označeny jako typ B2;
- Deskriptivní znaky: jsou vyděleny do dvou podskupin: **A.** deskriptivní znaky motivované vnější souvislostí – **pohybovou** nebo **tvarovou charakteristikou** označovaného.: v tabulkách praktické části jsou označeny jako typ **C1**; **B.** deskriptivní znaky motivované vnitřní souvislostí – **logickou (příčinnou) souvislostí** mezi označujícím a označovaným. V tabulkách praktické části jsou označeny jako typ **C2**.

Některé znaky pro víceslovná pojmenování nebo pro složeniny byly kombinací dvou typů, např. znak STAROMĚSTSKÁ se skládal z těchto znaků: POPRAVA + MĚSTO. Označující POPRAVA je motivováno příčinnou souvislostí (poprava 27 českých pánů na Staroměstském náměstí roku 1621), označující MĚSTO je kalkem, je tedy typem B2. Znak STAROMĚSTSKÁ byl analyzován jako smíšený, tedy jako **typ C2+B2**. Jiným případem je znak JIŘÍHO Z PODĚBRAD, kde jedno z označovaných pro tuto stanici bylo jen spelováno, a to jako písmeno „J“ (Jiří) + písmeno „P“ (Poděbrady)⁷⁷. Takový znak se strukturou B1+B1 byl klasifikován jako **jednotný typ B1**.

Tabulka číslo 5 prezentuje počet respondentů, kteří znali dané označující (tj. znak) pro danou označovanou stanici metra.

Tabulky číslo 6, 7 a 8 prezentují počet označovaných stanic motivovaných daným typem zmíněným u popisu tabulky číslo 4. Tabulka číslo 6 se vztahuje k typu A, tabulka číslo 7 k typům B1 a B2, tabulka číslo 8 k typům C1 a C2. Poslední tabulka číslo 8 vedle názvů stanic uvádí v kulaté závorce počet respondentů, kteří danou stanici označili znakem motivovaným typem C1 a C2.

Stanice Muzeum (trasa A-C), Můstek (trasa A-B) a Florenc (trasa B-C) jsou stanice přestupní, a tedy i duplicitní. Výzkum to nijak neovlivnilo, pouze se opakovaly údaje v každém sloupci pro danou trasu. Samotní Neslyšící často při natáčení tyto stanice vynechávali, např. neslyšící respondent v rámci trasy A označil a pojmenoval příslušným znakem stanice Muzeum a Můstek, v rámci trasy B jen Florenc, zatímco Můstek a Florenc v rámci trasy C vynechal, neboť je již označil a pojmenoval dříve.

⁷⁷ Uváděno jako citátový tvar.

V této souvislosti má pražské metro v podstatě 54 stanic, ale počet stanic na jednotlivých trasách je navýšen v důsledku „duplicity“ stanic (trasa A – 13 stanic, trasa B – 24 stanic, trasa C – 20 stanic), nominální hodnotou, ze které se pro účely přepočtů na procenta, je 57 (stanic).

Pro přepočty na procenta bylo využito tohoto výpočtu:

Počet stanic pražského metra, které se nacházejí na všech trasách: 57 = 100%

Jedna označená stanice = 1,754%

Po tabulkách následují vybrané fotografie těch hodonym, jejichž motivační vztah k původní označované skutečnosti je zastoupen bodem C1. Pod fotografie těchto znaků bude uveden analytický odstavec. Artikulaci znaků zahrnutých do sémantických okruhů A, B1 a B2 a C2 lze spatřit na přiloženém DVD nosiči, který je pro nesení informací tohoto typu zdaleka nejefektivnějším médiem. Operování s typem znaků A, B1, B2 a C2 v písemné podobě bakalářské práce se autorce jeví jako poněkud zbytečné.

[FOTOGRAFIE URBANONYMA]

Motivovanost:

Typ vizuální motivovanosti (dle schématu v podkap. 5.3.4): *Odpověď*

Popis znaku: *Odpověď*

Trasa A		Trasa B		Trasa C	
Depo Hostivař	6	Černý Most	1	Háje	4
Skalka	1	Rajská zahrada	1	Opatov	2
Strašnická	4	Hloubětín	3	Chodov	3
Želivského	3	Kolbenova	4	Roztyly	5
Flora	3	Vysočanská	1	Kačerov	2
Jiřího z Poděbr.	6	Českomoravská	1	Budějovická	1
Náměstí Míru	3	Palmovka	2	Pankrác	2
Muzeum	1	Invalidovna	1	Pražsk. povstání	1
Můstek	3	Křížíkova	1	Vyšehrad	2
Staroměstská	4	Florenc	2	I.P.Pavlova	1
Malostranská	1	Nám. Republiky	2	Muzeum	1
Hradčanská	2	Můstek	3	Hlavní nádraží	1
Dejvická	1	Národní třída	4	Florenc	2
		Karlovo náměstí	1	Vltavská	2
		Anděl	2	Nádr. Holešovice	2
		Smíchovské nádr.	2	Vltavská	1
		Radlická	1	Kobylisy	1
		Jinonice	2	Ládví	3
		Nové Butovice	3	Střížkov	4
		Hůrka	3	Prosek	1
		Lužiny	4	Letňany	1
		Luka	3		
		Stodůlky	3		
		Zličín	2		

Tabulka 3: na jedno označované hodonymum připadalo kolik označujících?

Trasa A		Trasa B		Trasa C	
Depo Hostivař	B1;B1+B2; 4 x B2	Černý Most	B2	Háje	B1; 3 x B2
Skalka	B2	Rajská zahrada	B2	Opatov	B1; B2
Strašnická	4 x B2	Hloubětín	2 x B2	Chodov	B1; B2
Želivského	B1;2 x B2	Kolbenova	B2;2 x C2	Roztyly	3 x A; B1; B2
Flora	B1;2 x B2	Vysočanská	B2	Kačerov	B2
Jiřího z Poděbr.	B1; 2 x B2; 2x B1+B2; B2+B1	Českomoravská	B2	Budějovická	B2
Náměstí Míru	3 x B2	Palmovka	B2;C1	Pankrác	B2; C2
Muzeum	B2	Invalidovna	B2	Pražsk. povstání	B2
Můstek	B1;B2; C2;	Křížíkova	B2	Vyšehrad	B2; C1
Staroměstská	2xB2;C2+B2	Florenc*	B1;B2	I.P.Pavlova	B2
Malostranská	B2	Nám. Republiky	2x B2	Muzeum	B2
Hradčanská	B2;C1	Můstek	B1;B2; C2;	Hlavní nádraží	B2
Dejvická	B2	Národní třída	4 x B2	Florenc	B1; B2
		Karlovo náměstí	B2	Vltavská	B2
		Anděl	B2; C1	Nádr. Holešovice	2 x B2
		Smíchovské nádr.	2 x B2	Kobylisy	B2
		Radlická	A	Ládví	B1; B2
		Jinonice	A, B1	Střížkov	B2; 3 x C1
		Nové Butovice	B2 + B1; 2x B2	Prosek	B2
		Hůrka	B1; 2 x B2	Letňany	B2 i C2
		Lužiny	B1; 3 x B2		
		Luka	B1; 2 x B2		
		Stodůlky	A; 2 x B2		
		Zličín	2 x B2		

Tabulka č. 4: dané hodonymum bylo motivované typem A; B1; B2; C1; C2, případně kombinací dvou typů.

Trasa A		Trasa B		Trasa C	
Depo Hostivař	24 (100%)	Černý Most	24 (100 %)	Háje	13 (54,2 %)
Skalka	24 (100 %)	Rajská zahrada	23 (95,8%)	Opatov	5 (20,8 %)
Strašnická	23 (95,8 %)	Hloubětín	24 (100 %)	Chodov	6 (25 %)
Želivského	24 (100 %)	Kolbenova	5 (20,8 %)	Roztyly	7 (29,2 %)
Flora	24 (100 %)	Vysočanská	24 (100 %)	Kačerov	23 (100 %)
Jiřího z Poděbr.	23 (95,8 %)	Českomoravská	24 (100 %)	Budějovická	23 (100 %)
Náměstí Míru	24 (100 %)	Palmovka	22 (91,6 %)	Pankrác	23 (100 %)
Muzeum	24 (100%)	Invalidovna	24 (100 %)	Pražsk. povstání	24 (100 %)
Můstek	24 (100 %)	Křížkova	24 (100 %)	Vyšehrad	23 (100 %)
Staroměstská	24 (100 %)	Florenc	24 (100 %)	I.P.Pavlova	24 (100 %)
Malostranská	21 (87,5 %)	Nám. Republiky	24 (100 %)	Muzeum	24 (100%)
Hradčanská	24 (100 %)	Můstek	24 (100%)	Hlavní nádraží	24 (100 %)
Dejvická	24 (100 %)	Národní třída	24 (100 %)	Florenc	24 (100%)
		Karlovo náměstí	24 (100 %)	Vltavská	24 (100 %)
		Anděl	24 (100%)	Nádr. Holešovice	24 (100 %)
		Smíchovské nádr.	24 (100 %)	Kobylisy	23 (95,8 %)
		Radlická	24 (100 %)	Ládví	5 (20,8 %)
		Jinonice	6 (25 %)	Stržkov	17 (70, 8 %)
		Nové Butovice	24 (100 %)	Prosek	22 (91,6 %)
		Hůrka	24 (100 %)	Letňany	24 (100 %)
		Lužiny	13 (54,2 %)		
		Luka	15 (62,5 %)		
		Stodůlky	24 (100 %)		
		Zličín	24 (100 %)		

Tabulka č. 5: dané hodonymum znalo kolik neslyšících respondentů?

	Trasa A (13)	Trasa B (14)	Trasa C (15)
Motivovanost typu A	0	Radlická	Roztyly (3)
		Jinonice	
		Stodůlky	
	0	3 = 5,6%	1 = 1,85%

Tabulka 6: počet označovaných stanic, jejichž znaky byly arbitrární povahy (typ A). V kulatých závorkách vedle znaku je uveden počet jeho variant. V úvahu se však bere motivovanost jednoho označujícího (znaku) jako takového pro jedno označované (stanice).

	Trasa A(13)	Trasa B(24)	Trasa C(20)		Trasa A(13)	Trasa B(24)	Trasa C(20)
Motivovanost typu B1	Depo Hostivař	Městek	Háje	Motivovanost typu B2	D. Hostivař (4)	Černý Most	Háje (3)
	Želivského	Florenc	Opatov		Skalka	Rajská zahrada	Opatov
	Flora	Jinonice	Chodov		Strašnická (4)	Houbětín(2)	Chodov
	J. z Poděbrad	Hůrka	Roztyly		Želivského(2)	Kdlbenova (2)	Roztyly
	Městek	Lužiny	Florenc		Flora(2)	Vysočanská	Kačerov
		Luka	Ládví		J. z Poděbr. (2)	Českomoravská	Budějovická
					Nám Mru (3)	Palmovka	Pankrác
					Muzeum	Invalidovna	Praž. povstání
					Městek	Křížkova	Vyšehrad
					Staroměst (2)	Florenc	I. P. Palova
					Malostranská	Nám Rep. (2)	Muzeum
					Hradčanská	Městek	Havní nádraží
					Dejvická	Národní třída (4)	Florenc
						Karlovo nám	Vltavská
						Anděl	Nád. Hbleš. (2)
						Smích. nádr. (2)	Kobylisy
						N. Butovice (2)	Ládví
						Hůrka (2)	Střížkov
						Lužiny (2)	Prosek
						Luka (2)	Letňany
				Stodůlky (2)			
				Zličín (2)			
Celkem	5=9,3%	6=11%	6=11%	Celkem	13=24%	22=40,7%	20=37%

Tabulka 7. (vlevo) počet označovaných stanic, jejichž označující bylo motivováno typem B1, (vpravo) počet označovaných stanic, jejichž označující bylo motivováno typem B2. ⁷⁸

⁷⁸ V kulatých závorkách vedle znaku je uveden počet jeho variant. V úvahu se však bere motivovanost jednoho označujícího (znaku) jako takového pro jedno označované (stanice).

	Trasa A(13)	Trasa B(24)	Trasa C(20)		Trasa A(13)	Trasa B(24)	Trasa C(20)	
Motivovanost typu C1	Háččanská(2)	Palmovka(18)	Vyšehrad(19)	Motivovanost typu C2	Mústek(7)	Kolbenova(4)	Parkrác(20)	
		Anděl(8)	Střizkov(4)		Staroměst.(2)		Letňany(24)	
	1	2	3	Celkem	1,5	1	2	

Tabulka 8: počet označovaných stanic, jejichž označující bylo motivováno deskriptivně (typ C1) nebo logickou souvislostí (typ C2). Výjimkou je Staroměstská, která je motivována typem C2+B2; je vyznačena tučně, přepočítává se jen na 0,5 nominální hodnoty.

7.1 Výsledky analýzy dat

Následující zjištění jsou výsledky analýz dat uváděných v tabulkách 3, 4, 5, 6, 7 a 8:

Z tabulky číslo 3 vyplývá, že pro označované stanice pražského metra existuje jen tímto výzkumem zachycených 126 znaků pro 57 stanic, tj. počet znaků označující stanice dvojnásobně převyšuje jejich reálný počet. 57 (stanic) : 126 (znaky) = poměr 1 : 2,2. Podrobnější analýza ukázala, že na trasu A zahrnující 13 stanic připadá 38 znaků (1 : 3,2), na trasu B s 24 stanicemi připadá 49 znaků (1 : 2) a na trasu C s 20 stanicemi připadá 39 znaků (1 : 1,95).

Data tabulky číslo 4 interpretují tabulky číslo 6,7, a 8 (viz níže). Z tabulky číslo 5 vyplývá, že v rámci trasy A všech 24 respondentů (100%) znalo znaky jen pro deset stanic. Jako „nejméně“ stabilní se ukázala stanice Malostranská, neboť znak označující tuto stanici uvedlo jen 21 respondentů (87,5 %). V rámci trasy B bylo 24 respondenty označeno daným znakem jen 17 stanic. Jako nejméně stabilní se ukázaly stanice Kolbenova, kterou znakem označilo jen pět respondentů (20,8 %) a stanice Jinonice, pro niž znalo znak jen šest respondentů (25 %). Co se týče trasy C, jen osmi označovaným stanicím byl přiřazen znak všemi 24 respondenty. Pouze méně než polovina respondentů (od 20,8 % do 29,2 %) znala znaky označující stanice Opatov, Chodov, Roztyly a Ládví.

Z tabulek číslo 6, 7 a 8 vyplývají tyto skutečnosti:

- Typem A jsou motivovány jen čtyři stanice (7,4%).
- Typem B1 je motivováno 17 stanic (29,8%).
- Typem B2 je motivováno 55 stanic (96,5%)
- Typem C1 je motivováno pět stanic (8,8%).
- Typem C2 jsou motivovány v podstatě čtyři a půl stanice (7,9%)

Označované stanice pražského metra jsou nejvíce motivovány typem B2 – **kalkováním** (96,5%). Motivační vztah typu B1 se v menší míře prokázal u 29,8% stanic. Jmenné znaky deskriptivní a motivované příčinnou souvislostí označující stanice jsou zastoupeny velmi málo (8,8%; 7,9%).

Z tabulky číslo 7 je zřejmé, že nejvíce znaků motivovaných typem B1 a B2 nachází na trasách B a C, které jsou staršího data než trasa A (a tedy dříve nejen Neslyšícím zprovozněné). Tento fakt by se dal vysvětlit častým rozšiřováním tras B a C o novější stanice a častým jejich přejmenováním, které se dělo v důsledku ideologických změn. Tyto nedávné změny mohou způsobovat „neustálenost“ pojmenování, pokud se neberou v úvahu již plně lexikalizované spelované znaky, jako např. znak „H“ (písmeno dvouruční prstové abecedy) pro označované Háje, znak „O“ pro označované Opatov, znak

„CH“ pro označované Chodov, znak „R“ pro označované Roztyly, znak „L“ pro označované Ládví nebo znak „L“ pro označované Luka a Lužiny. Tyto znaky je třeba respektovat jako plnohodnotné lexémy, které jsou součástí lexikonu českého znakového jazyka.

Znaky motivované deskripcí, tedy tvarovou nebo pohybovou charakteristikou označované stanice, a znaky motivované logickou – příčinnou souvislostí s označovanou stanicí, jsou zastoupeny na všech trasách velmi málo. V rámci i tohoto mála je počet deskriptivních a logicky motivovaných znaků zastoupen „nejvíce“ na trase C, která je nejstaršího data, a na trase B. Co se týče trasy C, je velmi těžké rozpoznat, zdali je výskyt mimojazykovou skutečností motivovaných znaků spjatý se stářím trasy C. Autorka se domnívá, že není. Daleko pravděpodobné je, že nízký výskyt deskriptivně a logickou souvislostí motivovaných znaků je dán přejmenováním stanic (Háje, Chodov, Opatov, Roztyly, Pankrác, Florenc, Vltavská, Nádraží Holešovice) po roce 1989, tzn. znaky pro přejmenované stanice neměly dosud čas se ustálit. To však neplatí pro některé z nich. Např. pomístní název Florenc existoval již v době, kdy se stanice jmenovala Sokolovská. Stanice Pankrác (dříve Mládežnická) je proslulá pankráckou věznicí – zde je zřejmé, že skutečnost pro motivovanost znaku již pominula. Autorka si není jistá, zdali se znak MLÁDEŽNICKÁ artikuloval jako znak s významem „pruhy na věžeňském oblečení“ (znak PANKRÁC) nebo jako znak MLADÝ, domnívá se, že druhá skutečnost je pravděpodobnější.

Znaky Vyšehrad neodráží žádné charakteristiky označované stanice, využívá nápadné rysy entity, které se vyskytuje v exteriéru či blízkosti této stanice – kostel sv. Petra a Pavla. Znak Střížkov zcela příznačně odráží tvarové charakteristiky konstrukce nově postavené stanice Střížkov, která je zcela netypická a v celoevropském měřítku ojedinělá. Tato výjimečnost je zcela určitě logickým impulsem pro deskriptivní motivovanost znaku STŘÍŽKOV.

U stanic trasy B dochází k seskupování institucí důležitých pro chod a organizaci komunity Neslyšících. Tuto domněnku nepotvrdil ale žádný Neslyšící, ba naopak se může jednat spíše o subjektivní pocit. Pro potvrzení této domněnky by byl nutný vyšší počet mimojazykově motivovaných znaků. Spíše je pravděpodobnější, že mohutné využívání této trasy Neslyšícími je podnětem pro jakkoli motivované znaky, byť motivované vztahem k většinovému jazyku. V tomto ohledu se naskýtají otázky pro diskuzi: O čem vypovídá mohutné využití kalkování a prstové abecedy, případně pomocných artikulačních znaků při označování označovaných stanic pražského metra (a možná i jiných toponym)?! Je to snad popření nezávislosti českého znakového jazyka na českém jazyce?

Trasa A „zahrnuje“ jen jeden znak motivovaný mimojazykově: znak HRADČANSKÁ. Je nutné se zmínit, že znak HRADČANSKÁ motivovaný tvarovou charakteristikou a svou podstatou virtuálně vykreslený je Neslyšícími využíván mnohem méně než znak-kalk HRADČANSKÁ, kde je označující vztaheno k označovanému HRAD a který užívá 22 respondentů z celkového vzorku 24 respondentů.

Nabízí se tedy otázka, zdali je „chudý“ výskyt deskriptivně motivovaných znaků na trasách dán absencí nápadných či nějak výrazných entit spjatých se samotnou stanicí či se vyskytujícími v jejím exteriéru?! Autorku této práce často napadaly návrhy na takto motivovaná pojmenování stanic. Označující pro označované Opatov by mohlo např. reflektovat existenci tamějšího architektonicky (v rámci inženýrských staveb tehdejší doby) zajímavého točitého schodiště nebo přítomnost dvou věžáků či celého panelového sídliště, kterému se říká pražský Skyline.

Označované Hůrka nebo Lužiny by mohlo odrážet tu skutečnost, jakou je existence nadzemního tubusu, který se vine přes Centrální park na Praze 5. Takových příkladů je nepřeborně

množství a autorka jako nerodilý mluvčí českého znakového jazyka nemůže (neměla by) do lexika českého znakového jazyka jakkoli zasahovat. Tuto problematiku přenechává k případné diskuzi ze strany Neslyšících mluvčích.

Neexistují žádná pravidla, která by určovala, jak bude motivován znak pro označovanou stanici. Zcela určitě se dá předpokládat, že existence výrazného rysu označované stanice nebo objektu nacházejícího se v okolí označované stanice (Střížkov, Palmovka), může být podnětem pro motivovanost znaku (a tedy i motivovanost pojmenování). Totéž platí i v případě, jestliže je stanice spojena s nějakou historickou událostí. (Staroměstská – poprava).

Autorka se domnívá, že užití znaku motivovaného příčinou souvislostí Neslyšícím může být záležitostí subjektivního, individuálního charakteru.

8 Fotografie znaků pro hodonyma motivovaných typem C1

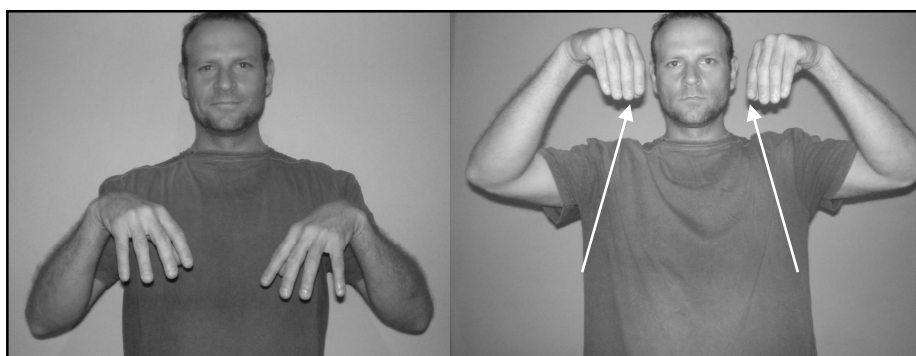
Níže budou uvedeny fotografie znaků označující stanice metra motivované typem C1: Hradčanská, Palmovka, Anděl, Vyšehrad, Střížkov.-

8.1 Hradčanská

Laštovka, Ledvinka a kol. (1997) o původu jména Hradčany (obr. č. 21, Atlas Česka, 2003) píší, že je doloženo již ve 14. století a pochází od slova Hradčani, které označovalo obyvatele patřící k Hradu, zatímco ostatní lidé žili v podhradí nebo v předhradí. Tento znak užívají dva respondenti z celkového vzorku 24 respondentů.

Obrázek 21: panorama Hradčan s dominantou Pražského hradu a se dvěma věžemi chrámu sv. Víta

Obrázek 22: znak HRADČANSKÁ

Motivovanost:

- Typ vizuální motivovanosti: znak motivovaný tvarovými rysy referenta – virtuální zobrazení;
- Popis znaku: ruce kopírují tvar Pražského hradu, zejména věže chrámu sv. Víta.

8.2 Palmovka

Název stanice Palmovka vychází z názvu blízké stejnojmenné křižovatky.⁷⁹ Pomístní jméno Palmovka souvisí s dávnou skutečností, že zde kdysi bývala vinice a poté hospodářská usedlost, na které koncem 17. století žila Voršila, dcera Vojtěcha Milera z Mildenburku, provdaná za Daniela Klementa Palmu

⁷⁹ Jeden vestibul této stanice vede na pěší zónu ke křižovatce Palmovka.

(Laštovka, Ledvinka a kol., 1998). Na Palmovce se nachází významný objekt, Libeňský plynojem (obr. č. 23). Tento plynojem je originální technickou stavbou, kterou místní nazývají příznačně *Koule* (Libeňský plynojem, 2009). Tento znak užívá 18 respondentů z celkového vzorku 24 respondentů.

Obrázek 24: libeňský plynojem na Palmovce, přezdíváný KOULE

Obrázek 23: znak PALMOVKA

Motivovanost:

- Typ vizuální motivovanosti: Znak motivovaný tvarovými rysy referenta – substitutivní zobrazení.
- Popis znaku: Ruce ilustrují tvar „kulatého předmětu“ – KOULE.

8.3 Anděl

Název stanice těží z názvu starobylého domu a zájezdního hostince U Zlatého anděla, který zanikl při demolici celého bloku domů mezi ulicemi Nádražní, Bozděchova, Stroupežnického a Plzeňská za účelem stavby stanice na přelomu 70. a 80. let 20. století. Tyto ulice se kříží ve frekventovanou křižovatku (obr. č. 25; Pražské tramvaje, 2011), která je těžištěm života městské části a plní v podstatě funkci nového náměstí (Kyllar a kol., 2004; srov. Fojtík, Prošek, 2004). Tento znak užívá osm respondentů z celkového vzorku 24 respondentů .

Obrázek 25: křižovatka ulic Plzeňské, Lidické, Nádražní na Andělu

Obrázek 26: znak ANĎEL – s významem „křížovatka“

Motivovanost:

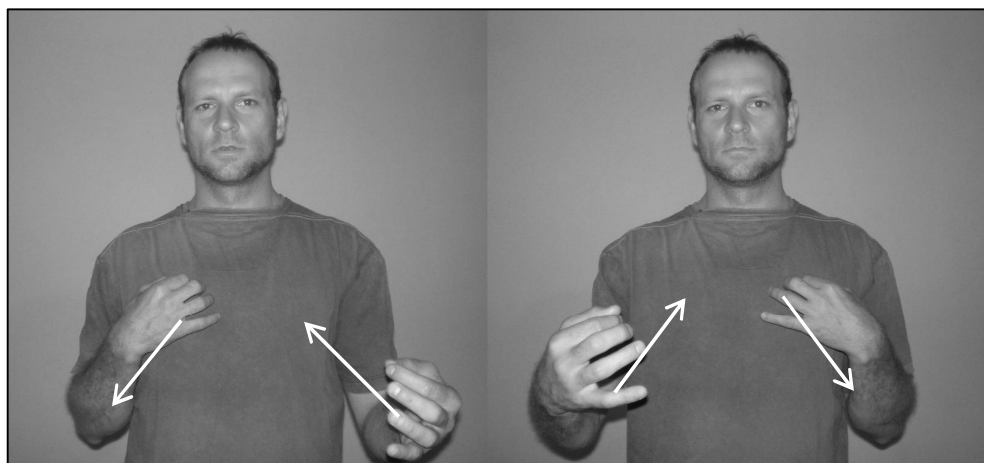
- Typ vizuální motivovanosti: Znak motivovaný rysy referenta – substitutivní zobrazení-
- Popis znaku: Ruce zastupují horizontální a vertikální, k sobě kolmé linie křížovatky.

8.4 Vyšehrad

Dominantou Vyšehradu (obr. č. 27; PIS, 2011) je kostel sv. Petra a Pavla, což je původní románská bazilika postavená Vratislavem II. Do gotické podoby ji přestavěl Karel IV., ale svou nynější novogotickou podobu získal až v průběhu 80. let 19. století a na přelomu 19. a 20. století (Lašťovka, Ledvinka a kol., 1998). Tento znak užívá 19 respondentů z celkového vzorku 24 respondentů.

Obrázek 27: pohled na Vyšehrad ze severozápadu

Obrázek 28: znak VYŠEHRAD akcentující tvarové rysy věží kostela sv. Petra a Pavla

Motivovanost:

- Typ vizuální motivovanosti: Znak motivovaný rysy referenta – substitutivní zobrazení
- Popis znaku: Ruce zastupují obě věže vyšehradského kostela. Jedná se o modifikovaný znak.

8.5 Střížkov

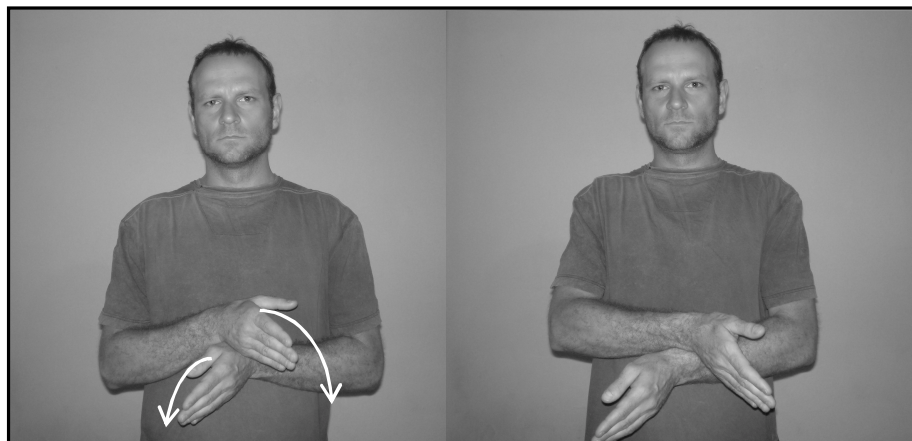
Střížek či Střížek bývala kdysi zdobnělina osobního jména Střez, což byla zkrácená obměna jména Střezivoj nebo Střezimír. Jméno Střížkov tedy původně mělo význam Střížkův dvůr. První zprávy o dvoře toho jména pocházejí z roku 1228, kdy patřil svatojiřskému klášteru na Pražském hradě (Fojtík, Prošek, 2004, srov. Lašťovka, Ledvinka a kol., 1998). Na území tohoto katastru leží stanice Střížkov (obr. č. 29, Švec, 2008) s ojedinělou architektonickou podobou. „Tvoří ji velká oceloskleněná konstrukce, svým půdorysem připomínající kapku vody či velrybu (...). Na dvou masivních obloucích, které vedou v ose stanice, je pak celá konstrukce zavěšena“ (Architektura, 2008). Tento znak užívají čtyři respondenti z celkového vzorku 24 respondentů

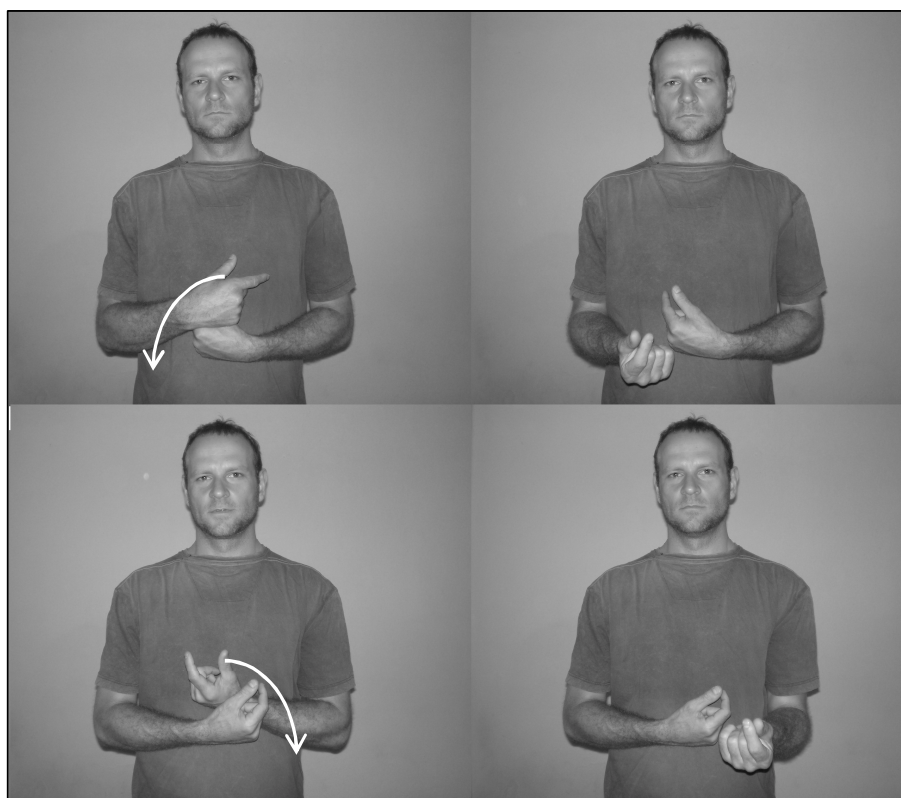
Obrázek 30: stanice Střížkov svou konstrukcí připomíná velrybu

Obrázek 29: znak STŘÍŽKOV 1 reflektující tvarové rysy označované stanice.

Obrázek 31: znak STŘÍŽKOV 2

Obrázek 32: znak STŘÍŽKOV 3

Motivovanost:

- Typ vizuální motivovanost: znak je motivován rysy referenta – virtuální zobrazení
- Popis znaku: ruce vykreslují a jakoby zhmotňují obloukovité linie staniční konstrukce, které se kříží.

9 Závěr

V úvodu této práce bylo položeno několik otázek. Jednou z nich byla otázka, zdali jsou vybraná pražská toponyma motivována přejímáním z českého (většinového) jazyka. Výsledky analýz dat jednoznačně prokázaly, že značná většina znaků označujících vybraná hodonyma – stanice metra Prahy – takto motivována jsou. Neslyšící nejčastěji využívají kalkování a poté spelování dvouruční, případně jednoruční prstovou abecedou a pomocné artikulační znaky.

Skutečnost, že Neslyšící využívají takovéto postupy, by mohla svědčit o tom, že si dosud nevytvořili ustálené znaky, které by reflektovaly mimojazykové skutečnosti související s označovanou stanicí. Je však možno se domnívat, že Neslyšící to ani nepotřebují. Znaky, které užívají a které akcentují prvky písemné podoby českého jazyka, mají nyní platnost lexikalizovaných znaků. Tyto znaky nepotřebují Neslyšící v zásadě nijak měnit; entity, které těmito znaky označují, existují poměrně dlouhou dobu. V podstatě zde platí možnost, že tyto znaky jsou komunitou Neslyšících přijaté a tudíž i závazné.

Deskriptivní jmenné znaky a znaky motivované příčinnou souvislostí jsou pro vybraná hodonyma zastoupena v téměř mizivém množství. Existence motivovaného vztahu mezi označujícím a označovaným (alespoň v počátku tvorby nového pojmenování) je pro znakové jazyky více než typická, proto je absence znaků, u nichž je vztah mezi označujícím a označovaným motivován vizuálně nebo příčinnou souvislostí dosti nepochopitelná. Autorka se domnívá, že materiál, jakým jsou stanice metra, skýtá značný potenciál pro znaky motivované deskripcí nebo příčinnou souvislostí.

Tato zjištění vedou k těmto závěrům: český znakový jazyk je, co se týče motivovanosti pojmenování vybraných toponym města Prahy, ovlivňován českým jazykem. Je nutné podotknout, že na tuto problematiku je třeba nahlížet z toho pohledu, že oba jazyky vedle sebe koexistují.

Analýza znaků pro vybraná hodonyma ukázala, že pojmenovávací postupy vlastních jmen zeměpisných v českém znakovém jazyce jsou shodné s pojmenovávacími postupy vlastních jmen osobních ve znakových jazycích vůbec. Autorka se domnívá, že tyto postupy mají univerzální platnost a vztahují se na všechny Neslyšícími propriálně pojmenovávané entity.

Tato práce může být využita pro další potenciální výzkumy. Zejména pro ty výzkumy, které by se chtěly zabývat tím, jak využít motivovanost deskriptivní a příčinnou v pojmenovávacích postupech vlastních jmen zeměpisných nejen na území Prahy, ale i na území celé České republiky. Určité „pojmenovací“ návrhy nastínila již v závěru této práce.

10 Seznam obrázků

Obrázek číslo 1: ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha : Karolinum, 2004. s. 24.

Obrázek číslo 2: SUTTON-SPENCE, R; WOLL, B. *The Linguistics of British Sign Language : An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 299 s.

Obrázek číslo 3: VALLI, C; LUCAS, C. *Linguistics of American Sign Language : An Introduction*. Washington : Gallaudet University Press, 2000. 493 s.

Obrázek číslo 4: SUTTON-SPENCE, R; WOLL, B. *The Linguistics of British Sign Language : An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 299 s.

Obrázek číslo 5: SUTTON-SPENCE, R; WOLL, B. *The Linguistics of British Sign Language : An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 299 s.

Obrázek číslo 6: VALLI, C; LUCAS, C. *Linguistics of American Sign Language : An Introduction*. Washington : Gallaudet University Press, 2000. 493 s.

Obrázek číslo 7: SUTTON-SPENCE, R; WOLL, B. *The Linguistics of British Sign Language : An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 299 s.

Obrázek číslo 8: KLIMA, E.; BELLUGI, U. *The Signs of Language*. Harvard University Press, 1979. Iconicity in Signs and Signing. s. 21.

Obrázek číslo 9: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 10: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 11: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 12: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 13: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 14: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 15: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 16: TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. Washington : Gallaudet University Press, 2001 [cit. 2011-07-30]. Dostupné z WWW:

<http://aleph.nkp.cz/F/FHAKG7V5X265KQC1J2Y17Y23RJVSL8ENYA31TT69TL217M1BSG-02197?func=find-b&find_code=WRD&x=0&y=0&request=Sarah+taub&filter_code_1=WTP&filter_request_1=&filter_code_2=WLN&adjacent=N>.

Obrázek číslo 17: CHIU Yi-H. et al. *www.ling.sinica.edu.tw* [online]. 2004 [cit. 2011-07-26]. *Vision- and Manipulation-based Signs in Taiwan Sign Language*, s. 364. Dostupné z WWW: <www.ling.sinica.edu.tw/eip/FILES/.../2007.4.19.69948976.5324896.pdf>.

Obrázek číslo 18: SUTTON-SPENCE, R; WOLL, B. *The Linguistics of British Sign Language : An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 299 s.

Obrázek číslo 19: SUTTON-SPENCE, R; WOLL, B. *The Linguistics of British Sign Language : An Introduction*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 299 s.

Obrázek číslo 20: autorská malba.

Obrázek číslo 21: ATLAS ČESKA. *Hradčany* [online]. 2003 [cit. 2011-06-20]. Foto. Dostupné z WWW: <<http://www.kudyznudy.cz/cs/fotografie/2008-12/2008-12-10-175509-pamatky-praha-1.html>>

Obrázek číslo 22: autorská fotografie.

Obrázek číslo 23: autorská fotografie.

Obrázek číslo 24: VILGUS, P. *Libeňský plynojem* [online]. 2007 [cit. 2011-06-20]. Foto. Dostupné z WWW: < http://cs.wikipedia.org/wiki/Libe%C5%88sk%C3%BD_plynojem>.

Obrázek číslo 25: PRAŽSKÉ TRAMVAJE. *Křižovatka Anděl* [online]. [cit. 2011-06-20]. Foto. Dostupné z WWW: <http://www.prazsketramvaje.cz/view.php?cislocianku=2006041379>.

Obrázek číslo 26: autorská fotografie.

Obrázek číslo 27: PRAŽSKÁ INFORMAČNÍ SLUŽBA. *Fotogalerie : Vyšehrad* [online]. 2011 [cit. 2011-06-20]. Foto.
Dostupné z WWW: <http://www.praguewelcome.cz/cs/pruvodce/multimedia/fotogalerie/9-vysehrad.shtml>

Obrázek číslo 28: autorská fotografie.

Obrázek číslo 29: ŠVEC, P. Pražané začali jezdit prodlouženým metrem a učí se změny v dopravě [online]. 2008 [cit. 2011-06-20]. Foto.
Dostupné z WWW: http://praha.idnes.cz/Clanek.aspx?c=A080508_085831_praha_klu

Obrázek číslo 30: autorská fotografie.

Obrázek číslo 31: autorská fotografie.

Obrázek číslo 32: autorská fotografie.

11 Seznam tabulek

Tabulka číslo 1: *rozložení respondentů dle věkové a krajské příslušnosti.*

Tabulka číslo 2: *seznam respondentů řazených a číslovaných dle chronologie natáčení s přihlédnutím ke krajské příslušnosti*

Tabulka číslo 3: *na jedno označované hodonymum připadalo kolik označujících?*

Tabulka číslo 4: *dané hodonymum bylo motivované typem A; B1; B2; C1; C2, případně kombinací dvou typů.*

Tabulka číslo 5: *dané hodonymum znalo kolik neslyšících respondentů?*

Tabulka číslo 6: *počet označovaných stanic, jejichž znaky byly arbitrární povahy (typ A). V kulatých závorkách vedle znaku je uveden počet jeho variant. V úvahu se však bere motivovanost jednoho označujícího (znaku) jako takového pro jedno označované (stanice).*

Tabulka číslo 7: *(vlevo) počet označovaných stanic, jejichž označujících bylo motivováno typem B1, (vpravo) počet označovaných stanic, jejichž označující bylo motivováno typem B2.*

Tabulka číslo 8: *počet označovaných stanic, jejichž označující bylo motivováno deskriptivně (typ C1) nebo logickou souvislostí (typ C2). Výjimkou je Staroměstská, která je motivována typem C2+B2; je vyznačena tučně, přepočítává se jen na 0,5 nominální hodnoty.*

12 Seznam literatury

- BÍMOVÁ, P. Jazyk znakový – Jazyk přirozený. In *Čeština doma a ve světě*, 10, č. 2-3. s. 100-103. Praha: FF UK, 2002.
- BOZDĚCHOVÁ, Ivana . Morbus professionalis (K motivovanosti českých názvů nemocí). *Naše řeč* [online]. 2006, 89, 3, [cit. 2011-05-26]. Dostupný z WWW: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7891>>.
- COLLINS-AHLGREN, M. *Theoretical Issues in Sign Language Research* : Linguistics. FISCHER, D. S., SIPLE, P. University of Chicago Press, 1990. Word Formation Processes in New Zealand Language, s. 279-312.
- ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 3. dopl. vyd. Praha : Karolinum, 2004, 341 s.
- ČERMÁK, F. *Lexikon a sémantika*. Praha : Lidové noviny, 2010. 357 s.
- ČERNÝ, J. *Úvod do studia jazykovědy*. Olomouc : Rubico, 1998. 82 s.
- EMMOREY, K. *Language, Cognition and the Brain*. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 2002. 383 s.
- ENGBERG-PEDERSEN, E. Space and Time. In ALLWOOD, J.; GÄRDENFORS, P: *Cognitive Semantics. Meaning and Cognition. 2/ Context, Expression and Structure. Studies in Danish funkcional grammar. 3/ Review of Language From the Body: Iconicity and Metaphor in American Sing Language by Sarah F. Taub*. John Benjamins Publishing Copany, 1999. s. 131-152.
- ENGBERG-PEDERSEN, E. *Space in Danish sign language : The Semantics and Morphosyntax of the Use of Space in a Visual Language*. Hamburg : Signum, 1993. 406 s.
- FALTÍNOVÁ, R. *Osobní vlastní jména v českém znakovém jazyce*. Praha : ČKTZJ, 2008. 133 s.
- FILIPEC, J. ; ČERMÁK, F. *Česká lexikologie*. Praha : ACADEMIA, 1985. 245 s.
- FOJTÍK, P.; PROŠEK, F. *Pražský dopravní zeměpis – svazek 3.*, Praha : DP hl. m. Prahy, 2004. 199 s. obraz. přílohy, mapy.
- HARVALÍK, M. K vzájemnému obohacování apelativní a propriální sféry jazyka. Apelativizace proprií a proprielizace apelativ. In: *Sborník z 16. malopolské onomastické konference z 24. – 26. 9. 2008*. Dosud nepublikováno.
- HARVALÍK, M. Ke konkurenčním vztahům v českém anoikonymickém systému (na příkladě dvou anoikonymických strukturních modelů. In: L. Olivová-Nezbedová, R. Šrámek, M. Harvalík. *Onomastické práce. Svazek 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera. CSc.*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2000. s. 109-137.
- HARVALÍK, M. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha : ACADEMIA, 2004. 161 s. : mapy.
- KLIMA, E. – BELLUGI, U. *The Signs of Language*. Harvard University Press : Cambridge, 1979. 417 s.

- KUBA, L. Proces nepřímé, zprostředkované motivace (transpozice, apelativizace) v onymii. In: L. Olivová-Nezbedová, R. Šrámek, M. Harvalík. *Onomastické práce. Svazek 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc.* Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2000. s. 254-262.
- KUCHAŘOVÁ, L. *Znaky států Evropy v českém znakovém jazyce.* Praha : FF UK, 2006. 127 s. 2 přílohy. Bakalářská práce. FF UK.
- KUCHAŘOVÁ, L. Znaky států Evropy v českém znakovém jazyce. In *Speciální pedagogika*, 3, 2006, s. 173-187.
- KYLE, J.; WOLL, B. *Sign Language : The study of deaf people and their language.* Cambridge University Press : Cambridge, 1985. 318 s.
- KYLLAR, E a kol. *Praha a metro.* Praha : Gallery, 2004. 373 s. : mapy, plány, faksimile.
- LAŠŤOVKA, M. – LEDVINKA, V. a kol. *Pražský uličník : Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství.* 2. díl. Praha : Libri, 1998. 725 s.
- LAŠŤOVKA, M.; LEDVINKA, V. a kol. *Pražský uličník : Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství.* 1. díl. Praha : Libri, 1997. 604 s.
- LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology.* Olomouc : UP, 2005. 128 s.
- MACUROVÁ, Alena. Jazyk a hluchota. In *Slovo a slovesnost*, 62, 2001. s. 92-104.
- MACUROVÁ, Alena. Poznáváme český znakový jazyk (Úvodní poznámky). In *Speciální pedagogika*, 11, 2001. s. 69-75.
- MACUROVÁ, Alena: Jazyk v komunikaci neslyšících (Předběžné poznámky). In *Slovo a slovesnost*, 55, 1994, s. 121-132.
- MATUŠKOVÁ, S. *Kalk v českém znakovém jazyce.* Praha : FF UK v Praze, 2008. 57 s. : příl. CD ROM. Bakalářská práce. FF UK.
- NEJEDLÝ, P. K rekonstrukci proprializačních procesů. In L. Olivová-Nezbedová, R. Šrámek, M. Harvalík. *Onomastické práce. Svazek 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc.* Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2000. s. 313-318.
- NEKULA, Marek. Hus - Husova, Žižka – Žižkov : Toponyma a ideologie. In *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu.* ČORNEJOVÁ, M.; KOSEK, P. Brno : Host, 2008. s. 178-194.
- PETŘÍČKOVÁ, J. *Vizuální motivovanost ve slovní zásobě českého znakového jazyka.* Praha : FF UK, 2006. 78 s. : příl. 2 CD ROM. Bakalářská práce. FF UK.
- PIZZUTO, E.; VOLTERRA, V. Iconicity and Transparency in Sign Languages : A Cross Linguistics Cross-Cultural View. In Emmorey, K. a Lane, H. *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima.* New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 2000. s. 229-249.
- POKORNÝ, J. *Lingvistická antropologie.* Praha : Grada Publishing. 346 s.
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník.* Praha : Leda, 2001. 752 s.

- SLÁNSKA BÍMOVÁ, P. – OKROUHLÍKOVÁ, L. *Rysy přirozených jazyků. Český znakový jazyk jako přirozený jazyk. Lexikografie. Slovníky českého znakového jazyka. 2. vyd. Praha : ČKTZJ, 2008. 215 s.*
- SUPALLA, T.. *Theoretical Issues in Sign Language Research : Linguistics.* FISCHER, D. S., SIPLE, P. University of Chicago Press, 1990. Serial Verbs of Motion in ASL, s. 279-312.
- SUTTON-SPENCE, R. – WOLL, B: *The Linguistics of British Sign Language : An Introduction.* Cambridge University Press : Cambridge, 1999. 299 s.
- SUTTON-SPENCE, R. a kol. *Analysing Sign Language Poetry.* Palgrave Macmillan : New York, 2005. 265 s.
- ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky.* Brno : Masarykova univerzita, 1999. 191 s.
- VALLI, C.; LUCAS, C. *Linguistics of American Sign Language : an introduction.* Gallaudet University Press, 2000. 493 s.
- WILCOX, P.P. *Metaphor in American Sign Language.* Gallaudet University Press : Washington, 2000. 213 s.

13 Seznam elektronických zdrojů

- CHIU, Yi-H. *Www.ling.sinica.edu.tw* [online]. 2004 [cit. 2011-07-26]. Vision- and Manipulation-based Signs in Taiwan Sign Language. Dostupné z WWW: <www.ling.sinica.edu.tw/eip/FILES/.../2007.4.19.69948976.5324896.pdf>.
- TAUB, S. *Language from the Body : Iconicity and Metaphor in American Sign Language* [online]. 2001 [cit. 2011-05-20]. Dostupné z WWW: <http://aleph.nkp.cz/F/DCRHD7GT9HGVYE8NME81S3T3MP5LVPTSAGB5CIVF3FV1UUS3C6-30406?func=full-set-set&set_number=066609&set_entry=000010&format=999>.
- ZESHAN, Ulrike. *Sign language in Indo-Pakistan : A Description of a Signed Language* [online]. [s.l.] : John Benjamins Publishing Company, 2000 [cit. 2011-05-20]. Dostupné z WWW: <http://books.google.com/books?id=TY-dmc1h5OQC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.
- Lesy hl. m. Prahy* [online]. 2006 [cit. 2010-06-26]. Pražské nádrže. Dostupné z WWW: <<http://www.lesypraha.cz/?cat=305>>.
- Česká geologická služba* [online]. 2010, 25. 10. 2010 [cit. 2010-07-26]. Geologické lokality. Dostupné z WWW: <<http://lokality.geology.cz/d.pl>>.
- REVILLA, B. *http://und.edu* [online]. 2009 [cit. 2011-06-26]. Place Names in Israeli Sign Language. Dostupné z WWW: <<http://www.und.edu/dept/linguistics/theses/2009Revilla.htm>>.
- ASB [online]. 23. 9. 2008 [cit. 2010-06-26]. Architektura. Dostupné z WWW: <<http://www.asb-portal.cz/architektura/stavby-a-budovy/dopravni/stanice-metra-strizkov-699.html>>.